

Våbenbrødre?

Om Georg Brandes' forhold til og opfattelse af
Henrik Ibsen og hans værker

Af Nicolas Reinecke-Wilkendorff

1. Indledning

Georg Brandes var den store leder af Det Moderne Gjennembrud. Og Henrik Ibsen var den, der mest effektivt omsatte hans ideer i dramatisk form og skabte det moderne realistiske drama, hvor samtidens ideer blev sat under debat. Det har længe ligget fast. Men hvordan opfattede Brandes selv Ibsen, som han kendte i fyrre år? Og hvad syntes han egentlig om hans værker? Det er svar på disse spørgsmål, nærværende artikel søger at give.

Det er en udbredt opfattelse, at de to stod tæt sammen inden for Det Moderne Gjennembruds regi, at de var våbenbrødre i kampen mod det bestående samfund. Denne opfattelse er imidlertid kun dækkende for en kortere periode af deres lange venskab. En række faktorer – bl.a. mistænksomhed, skuffelse og magtkampe – gjorde nemlig, at venskabet flere gange ændrede karakter undervejs.

Når man vil vide, hvad Brandes mente om Ibsen, er der to slags kilder: de offentlige og de private. Det primære analysemateriale er naturligvis den lange række af tekster (anmeldelser, portrætter m.v.), som Brandes publicerede om Ibsen. Det er dog ikke muligt at danne sig et helt billede ud fra disse tekster, for Brandes valgte ofte af strategiske grunde at nedtone en eventuel kritik i det, han publicerede om Ibsen. Derimod veg han ikke tilbage fra at kritisere Ibsen i de private papirer (breve og dagbøger). Ofte forstås de offentlige skrifter først fuldt ud på baggrund af kendskab til de private papirer, hvorfor det er en nødvendighed i et vist omfang at inddrage disse.

De fleste af Brandes' tekster om Ibsen er mindre arbejder. Der blev dog plads til tre længere artikler (1867/68, 1882 og 1898/99¹), der betragtes som hovedkilderne i denne fremstilling. Den sidste artikel adskiller sig dog kvalitetsmæssigt fra de to andre, idet den blev til i Brandes' geni-dyrkende periode og overvejende er en (tom) hyldest til den ver-

densberømte Ibsen. I det hele taget er forholdet mellem Brandes og Ibsen mest interessant fra slutningen af 1860'erne og til årene omkring »Andet Indtryk« (jf. note 1), hvorfor de to første artikler og tiden mellem dem er blevet tildelt mest plads.

2. »Første Indtryk«: den æstetiske skolemester

I løbet af sommeren 1866 begyndte den 24-årige Brandes arbejdet med en artikel om Ibsen, som han imidlertid først færdiggjorde året efter. Da sendte han den til udgiveren af *Dansk Maanedsskrift*, Mathias Steenstrup, med ordene: »Jeg er selv ganske fornøjet med den og bilder mig i det mindste ind, at den er god« (Fenger 1964:176). Portrættet blev trykt i oktober-nummeret.

Året efter besluttede Brandes sig for at samle en række af sine arbejder i bogform. Bogen udkom i maj 1868 med titlen *Æstetiske Studier*, og den indeholder bl.a. en udvidet udgave af Ibsen-portrættet.² I teksten fra 1867 indarbejdede Brandes tre af sine anmeldelser af Ibsens værker,³ nemlig af *Brand* (23.5.1866 i *Dagbladet*), *Kjærlighedens Komædie* (26.5.1867 i *Illustreret Tidende*) og *Peer Gynt* (16.12.1867 i *Dagbladet*).⁴ Hermed var teksten til »Første Indtryk« klar.

2.1 Ibsens personlighed: den polemiske moralist

Det er ved to polemiske Arbejder, at Henrik Ibsens Navn især er bleven bekjendt for den danske Læseverden. Saa ulige som disse iøvrigt ere, naar Hensyn tages til Dybde og Modenhed, have de dog i Forening maattet give Publicum det Indtryk, at Ibsen først og fremmest er en stridbar Mand (Brandes 1868:234).

Således indleder Brandes sit portræt og fremhæver her i de første linjer de træk ved Ibsen, der går som en rød tråd gennem portrættet: det polemiske og stridbare. Videre slår han fast, at Ibsen som digter er pessimist af moralsk natur, og at hans værker rummer revolutionære tendenser. Ibsen »klager ikke, han anklager« (235). Og det, han anklager, er (som få år senere Brandes) det bestående samfund og dets normer. Brandes efterspørger grunden til Ibsens stridbarhed og giver selv to svar. Det første er noget uklart, for Brandes mener, at der må være noget

inderst inde i hans [Ibsens] Natur, der nøder ham til at forestille sig og udmale sig Livet som en mægtig, men fortvivlet Kamp opad mod det Gode, Noget i hans Øie, der tvinger ham til at see Sort, noget Krigerisk, Oprørsk, Voldsomt og Tungsendigt dybt i hans Væsen, der afspeiler sig i hans Værker og gjør selve hans Kjærlighed til Lyset mørk (236).

Ud over dette mener Brandes, at årsagen skal søges i Ibsens livsvilkår. Kender man til hans barske opvækst, vil man forstå, »at et saadant Liv kan have bidraget til at give et Sjæleindhold af denne Masse netop dette Særpræg, som Digtene udvise« (237). Efter således at have udpeget de bærende elementer i Ibsens personlighed fortsætter Brandes med en beskrivelse af de grundlæggende træk i og en vurdering af Ibsens værker.

2.2 Den æstetiske kritiker

Vurderingen af Ibsens værker har rod i den kritiske skoling, som Brandes modtog i sine unge år. Med rødder i Kant, Heiberg og Hegel⁵ giver han en æstetisk-formel vurdering af værkerne, hvor en række på forhånd stillede krav skal opfyldes, hvis et værk skal kunne kaldes poesi.

Som udgangspunkt kræver Brandes, at poesi skal være nyskabende: »Det, som fremfor Alt interesserer os hos en Nutidsdigter, det er det Nye, der hos ham bryder frem. Vort første Spørgsmaal er: hvor er hans Opdagelse, hvad er hans Amerika?« (239). Digtningen skal være original og åbne op for nye erkendelser. Kravet om digtningens skabende funktion betyder, at Brandes kræver mere end det polemiske, han finder hos Ibsen, for »en blot nedbrydende Aand er ikke en poetisk« (241). Digtningen skal ifølge de æstetiske teorier være god, sand og skøn. Den skal berolige og forsone,⁶ og derfor må det polemiske aldrig blive mere end et poetisk element. Sker det, er digtningen i fare for at ophøre med at være poesi:

Hvis den sande Poesie har den dobbelte Egenskab at bevæge og at berolige, at vække og at forsone, hvis dens Konst er den: frivillig at tabe i Skjønhed for at vinde i Skjønhed, da er det vel paa den ene Side sikkert, at en Salonpoesie, der Intet vover, heller Intet vinder, men saa er det heller ikke mindre klart, at selv en flammende Pathos, som gaar til Marv og Been, som erklærer Sløvheden Krig paa Liv og Død, dog aldrig bliver mere end et poetisk Element. Digtekonsten vil kun Krigen for Fredens Skyld, den lader kun Kræfterne brydes med hverandre for at gjøre Slutningsharmonien

desto mere fuld og dyb og opløftende. Den blot beroligende Poesie staaer ikke i nogen Fare for at komme udenfor Konstens Grændser; den sysler altid med forældede Idealer. Anderledes den vækkende Poesie, den staaer i en meget alvorlig Fare for at komme til at virke saa personlig nærgaaende, saa foruroligende og angribende, at den ophører at gjøre Indtryk af Kunst (264 f.).

Digteren bør ikke bruge sine evner på at angribe mennesket. Han skal være behersket, og hans værker skal være harmoniske og i balance. I stedet for at være moralist bør digteren være filosof:

Digteren har anden Bestemmelse end den at være Menneskenaturens Æreskjænder (..) Det vil fremdeles sige: Digteren har anden Bestemmelse end den at være Moralist (..) den Digter, der vedbliver saa længe at stirre paa »Løgnen«, Selvbedraget, Phantasteriet, at han tilsidst næsten iblunde løber Storm imod det, han er som Digter kun Moralist. Var han Philosoph, som en Digter bør være det, da vilde han, istedenfor at kjæmpe som en Bersærk imod Selvskuffelsen, have anvist Phantasteriet den det tilkommende Plads i Menneskelivet og vilde vel have seet, at Illusionen, foruden at være en farlig og fordærvelig Magt, hvad villigt indrømmes, indtil en vis Grad er for det Første uundgaaelig, altsaa nødvendig, for det Andet gavnlig, trøstende, skjønt, som den Illusion, at der er en Himmel, altsaa anden Gang nødvendig (285 f.).

Brandes' forsvar for fantasien udspringer af hans æstetik, hvor fantasien opfattes som selve den skabende evne. Derfor har han svært ved at goutere en digtning, der som Ibsens træder fjendtligt op mod fantasien.

For at et værk er poesi, skal det altså rumme en ny erkendelse og være afbalanceret og harmonisk, og det stridbare må kun indtage en begrænset plads. Det hele er i fin overensstemmelse med Brandes' æstetiske skoling, men at det er nemmere for ham i teorien end i praksis skal vises herunder i gennemgangen af hans syn på Ibsens værker.

2.3 Ibsens forfatterskab: den manglende originalitet

Når det grundlæggende krav er, at digtningen skal være original, må det naturlige spørgsmål til Ibsen lyde, hvad hans opdagelse er. Og svaret er nedslående, for Brandes mener, at man hos Ibsen kan »læse og læse længe, man føler sig ikke slaet af nogen ny Idee, ikke grebet af noget nyt

poetisk Syn« (241). Brandes har dog set, at manglen på det nye hænger sammen med Ibsens tilbøjelighed til at genbruge persontyper og -konstellationer. Som hovedperson har Ibsen »Allerhelvedeskarlen« (245) – en heltetype, der hensynsløst forfølger sit mål. Brandes fornemmer, at der er noget galt med denne type og påpeger fx, at Brand er en skæv figur, der stiller absolutte krav til andre, mens han selv er under udvikling.⁷ Og Brandes mener, at fejlen ligger deri, at Ibsen har ladet sig imponere: »Ibsen har her fremmanet en Aand, han ikke selv formaaer at besværges« (268). Med hensyn til personerne omkring hovedpersonen kan Brandes også se et mønster eller rettere: en trekant. Over for hovedpersonen står nemlig to kvinder: »en mandhaftig valkyrie- eller furieagtig og en øm, elskelig, kvindelig og blød« (245). Et mønster, som Ibsen genoptog i sine sidste værker.

Brandes slår endvidere fast, at genbrugen binder i en stedse dybere boren i de samme motiver, og han finder, at Ibsen er en mere »dyb end omfattende Aand« (244) (modsat Brandes selv, der var en mere omfattende end dyb ånd. Brandes akkumulerede, Ibsen reflekterede). Denne genbrug er, selv om den forbyrder sig mod originalitetskravet, ikke kun af det onde, for den er Ibsens måde at fordybe sig i sig selv på:

[H]vad er denne Kredsen om de samme Grundtanker, hvad er denne Uddyben af det samme Spor, og denne utrolige Haardnakkenhed i Forfølgelsen af faa, men store Grundforhold Andet, end Digterens Fordybelse i sig selv? Man føler hvorledes han graver sig ned i sit eget Indre (246 f.).⁸

Og Brandes indrømmer villigt, at »hvert nyt [Værk] betegner et Fremskridt, at Ibsen for hvert af dem er et Trin om ikke videre, dog altid dybere« (247).

Generelt mener Brandes dog, at Ibsens værker er for refleksive og uden det sande poetiske. Hans hovedpersoner er inkarnerede begreber skabt uden den livgivende inspiration. Hans figurer bliver let »mystisk-symboliske Hypostaseringer af en enkelt Egenskab hos det Levende« (274). Og denne begrænsning går ud over kompositionen, hvorover der ofte er »noget vist Tørt, Magert og Skematisk« (274). Også Ibsens replikkunst skades af refleksionen. Ingen har som han »skamskjændet sine Arbejder med Tilskuerrepliker; i disse føles Reflexionen ligefrem som en Pest« (276).⁹ Det skal dog nævnes, at Brandes sætter Ibsens kvindefigurer højt, fordi de ifølge hans mening ikke er blevet ødelagt af Ibsens refleksion.

Dette ændrer dog ikke på, at Brandes ser den manglende originalitet hos Ibsen som et stort problem. Ud over *Kongs-Emnerne*, som Brandes altid satte højt,¹⁰ har Ibsen ikke skabt noget originalt. Og det var galt fra begyndelsen:

Catilina er skrevet i (græsseligt slette) femfodede Jamber, den Form, som laa den unge Forfatter nærmest og som han havde fra sin Læsning i de danske Tragoedier. Gildet paa Solhoug (..) er hverken mere eller mindre end en farveløs Efterligning af »Svend Dyrings Hus«, Efterligning ikke blot hvad Hovedfigurerne og deres Forhold angaaer, men lige indtil Versenes saa meget omtalte og saa høist karakteristiske Metrum. Ere Ibsens Vers end flydende og lette, smage de dog kun daarligt ovenpaa Hertz's. Det er et høist besynderligt, nærmest uforklarligt Træk af Ibsens ungdommelige Efterlignelseslyst, at han kunde falde paa at ville tilegne sig det Formelle i et Arbeide som »Svend Dyrings Hus«, og det er et Bevis paa en mærkværdig Smidighed, at han kunde slutte sig til en Digter, der aandeligt staaer ham saa fjernt som Hertz (243).

Passagen er interessant, da den viser den unge Brandes' glæde ved det danske lystspil – og især Hertz'. Brandes har næppe senere været stolt af denne passage, da den er slettet i samtlige optryk.¹¹ Problemet er jo, som man ser, at Ibsen ifølge Brandes er en tam efterligner. Bedre står det til i *Kongs-Emnerne*, der betegner et poetisk fremskridt. Brandes ser stykket som en slags gentagelse og – heldigvis – videreudvikling af Oehlen-schlägers *Aladdin* (1805, i *Poetiske Skrifter*) med personkonstellationen Aladdin/Håkon og Noureddin/Skule. Især er Brandes begejstret for den reflekterede Skule, som er »Stykkets mesterligt sande og originale Hovedfigur« (251). Mod Skule kommer Noureddin til kort, for der »gives ikke Mage til den Analyse af Mistillidens Uro og Kval, som Digteren har givet os i Skules Monologer. Hvad er Nuredidins Grublen og Tvivlen imod denne Kamp« (255).

Brandes mener, at lykkebegrebet fra *Aladdin* er blevet tilført Ibsens særlige kendetegn: det moralske, og er blevet til retsbegrebet. Hvor *Aladdin* var begrænset af det eventyrlige spillerum, er der i *Kongs-Emnerne* historisk og virkelig grund under fødderne. Det er nyt og derfor godt. Så godt, at Brandes et sted udbryder: »Denne Scene hører visselig til de skarpest tænkte og dybest følte, som nogen dramatisk Litteratur har at opvise« (257). Brandes mener dog også, at værket har fejl, men dem har han ikke

lyst til at påpege. Det har han til gengæld, når det drejer sig om *Brand*, *Kjærlighedens Komædie* og *Peer Gynt*. Problemet med de to første er igen den manglende originalitet, fordi de ifølge Brandes blot gentager tanker fra Søren Kierkegaard. Brandes mener, at Ibsen nærmest er en Kierkegaard-digter og beklager, at han så dårligt udnytter sine evner.

Dog har han også en del godt at sige, for selv om værkerne både med hensyn til originaliteten og det moralske forsynder sig mod hans æstetik, er han dybt fascineret. Ofte svinger han mellem det indtryk, værkerne har gjort på ham, og det, han ifølge de tillærte teorier bør mene. Om *Brand* siger han fx, at stykket må have givet alle »et rystende, ja overvældende Indtryk af at have staaet Ansigt til Ansigt med en stærk og oprørt Genius, for hvis gjennemskuende Blik Svagheden følte sig tvungen til at laae sit Øie ned« (264). Men igen: Det indignerede ødelægger den poetiske helhed. Af andre ankepunkter mod *Brand* kan nævnes: problemer med det metriske, for bred fremstilling, manglende enhed i stil og tone og en lang række umotiverede handlinger. Brand er utroværdig, og de øvrige personer er for ensidige. Det er ikke småting, Ibsen må høre for. Og kritikken udgår direkte fra Brandes' poetiske krav om balance og harmoni. Brandes kan godt se, at Ibsen har store evner, men han forbryder sig mod skønhedens love – eller sagt på en anden måde: Ibsen er dygtig, men han skriver det forkerte. Brandes prøver beredvilligt at forstå Brand symbolsk, men siger i samme åndedræt opgivende, at »Symboliken er vel helt igjennem mere dyb end klar« (271).

Gennemgangen af *Kjærlighedens Komædie* er noget kortere, men ankepunkterne ikke færre. Brandes finder stykkets livsanskuelse sørgelig og slutningen forvirrende. Som med *Brand* lider stykket under umotiverede handlinger, og det polemiske er så fremtrædende, at stykket berøves karakteren af drama:

[H]er handles ikke, men declameres, her samtales ikke, men udhysses og gennemhegles, her kjæmpes ikke med Ordets polerede og blanke Vaaben, men med dets grove Skyts, hvis Salver gjøre endnu mere Larm end Virkning. Helten er en Erasmus Montanus af det reneste Vand og Corporalstokken savnes bittert (272).

Værket synder mod den sande dannelse og den sunde sans. Og det bliver ikke bedre, da Brandes tager fat på *Peer Gynt*, selv om han er tydeligt fascineret og usikker. På trods af at han mener, at Ibsen har formået at lægge betydning ind i folkeeventyret om Peer Gynt, udbryder han: »Hvor

mange skjønne Kræfter ere ikke bortødslede og spildte paa dette utaknemmelige Æmne« (283). Og selv om Brandes finder stykket dybt, følger han op med en direkte irettesættelse af den fjorten år ældre digter:

Ibsens Digt er hverken skjønt eller sandt; Menneskeforagten og Selvhadet, hvorpaa det er opført, er en daarlig Grund at bygge poetiske Værker paa. Hvilken uskjøn og forvrængende Livsbetragtning er dog ikke denne, hvilken malurtblandet Glæde kan en Digter dog finde i saaledes at besudle Menneskenaturen! Denne Bestræbelse maa dog nu engang have løbet Linen ud. Det maa nu være nok og have en Ende (285).

Klarere kan det næppe siges. Vil Ibsen skabe stor poesi, må han skifte kurs. Han må ophøre med at være polemiker og komme i overensstemmelse med Brandes' æstetik.

2.4 *Vurdering*

Brandes' første Ibsen-portræt viser den æstetisk dannede magister, der gang på gang irettesætter den ældre digter. Man kan dog tydeligt mærke, at Ibsens værker har gjort indtryk på Brandes, og muligvis er Brandes' kritik så voldsom, fordi han prøver at skjule dette. For Brandes læser ud fra de meninger, der var meriterende inden for universitetsverdenen, og de rummede ikke plads til fascinationen af Ibsen.

Alligevel kan det ses, at Brandes er ved at skifte spor. Grunden hertil skal findes i hans voksende kendskab til de franske positivister. Allerede Sibbern, Brandes' gamle lærer, havde introduceret ham for moderne fransk tænkning og da især Taine. Under sit ophold i Paris 1866–67 fik Brandes rig lejlighed til at studere denne, og det mærkes i portrættet. Overordnet har Brandes med udgangspunkt i Taines teori om den herskende evne forsøgt at få Ibsen til at passe på formlen: polemisk moralist. Og Taines teori om miljøets betydning for forfatterens værker ses i Brandes' begrundelse af Ibsens stridbare sind med hans opvækst. Endnu dominerer det æstetiske dog, men portrættet viser tydeligt den brydning, der i slutningen af 1860'erne fandt sted hos den unge Brandes.

Portrættet er samtidig et glimrende eksempel på den unge kritikers evne til på et tidligt tidspunkt at udpege de bærende elementer i et forfatterskab: personkonstellationen, selvfordybelsen osv. Hans indlevelse i og

bestemmelse af Ibsens univers er fremragende. Portrættet var banebrydende, og Brandes vidste nok, at han med det grundlagde den egentlige Ibsen-forskning. Mange år senere så han i hvert tilfælde med slet skjult selvtilfredshed tilbage og kaldte portrættet »det tidligste Helhedsbillede af Ibsens aandelige Personlighed, der er blevet forsøgt i Europa« (1898 (1):forordet).

3. 1868–1882: nærhed og afstand

At Brandes var ved at skifte spor, kan som vist ses i »Første Indtryk«, men det er endnu tydeligere i de teateranmeldelser, han fra 1867 publicerede i *Illustreret Tidende* (Fenger 1957:147). Og Ibsen var med til at hjælpe Brandes ud over det æstetiske ståsted.¹²

Der gik dog et stykke tid, før kontakten imellem dem blev etableret. Ibsen havde ganske vist allerede i april 1866 skrevet til Brandes, men en egentlig korrespondance kom først i gang, da Ibsen i juni 1869 takkede for portrættet. Ibsen begrundede sin tavshed med, at han ikke deler Brandes' æstetiske kriterier:

Naar jeg imidlertid ikke har tillskrevet Dem, saa er det fordi mit Svar i Tanken svulmede opp till et helt stort Stykke Æsthetik, og da jeg fandt, at denne maatte begynde med Spørgsmaalet: hvad er Poesi? saa vil De indrømme at Brevet turde blive temmelig vidtløftigt (Brandes 1939:198).

Han takker dog eftertrykkeligt og benytter lejligheden til at forberede Brandes på sit næste stykke.¹³ Måneden efter var han dog kommet i tvivl:

Jeg begynder at ane at jeg maaske ikke burde anmodet Dem om at læse mit nye Lystspil. Ved nærmere at tænke over, tror jeg at hvad der i Digtningen egentlig interesserer Dem, er de Tragedier eller Komedier, der spilles i den enkelte Persons Indre, og at De lidet eller Intet bryder Dem om Virkelighedens faktiske Forholde (Brandes 1939:200).

Dette til trods hævder Ibsen, at det er en bemærkning fra Brandes, der har ægget ham til at beskæftige sig med »Virkelighedens faktiske Forholde«.

Han siger ikke hvilken, men det er nok bemærkningen om, at Ibsen »blev negtet den Evne til at see og skildre et kraftigt Nutidsliv« (Brandes 1868:248). Og igen tager Ibsen afstand fra Brandes' æstetik, for han mener, at det »formelt uskjønne [kan] være skjønt i Kraft af den iboende Sandhed« (Brandes 1939:201 f.). Sandhed frem for æstetiske kategorier – det gav Brandes, der allerede tvivlede, noget at tænke over. Og det ses af hans anmeldelse af *De unges Forbund* 10.10.1869 i *Illustreret Tidende*. Nu mener han, at de »gode Værker i Poesi og Konst ere dem, i hvilke og bag hvilke man føler en stærkt bevæget Sjæl, og som ere Udtryk for en dyb, personlig Stemning og Erfaring«. Og han angriber de kritikere (bl.a. sig selv), der ikke forstod at værdsætte »den berettigede og smertelige, men sunde Bitterhed« i Ibsens tidlige værker. Hvor han før kritiserede Ibsens polemiske facon, forsvarer han den nu og hævder, at *Peer Gynt* er Ibsens bedste værk. Men selv om Brandes gerne vil, kan han ikke helt acceptere virkelighedens udseende, bl.a. personerne generer ham: »De ere sikkert nok naturlige og sande, men ak! hvorfor er Sandheden saa grim og Lystigheden saa tung og det gode Lune saa bundet«. Brandes var dog ved at lære at værdsætte det realistiske teater.

At bekendtskabet i tiden herefter blev tættere, kan ses af Ibsens næste brev (6.3.1870), der viser, at Brandes må have åbnet sig for ham. Kort tid efter anmeldelsen af *De unges Forbund* udsendte Brandes sin oversættelse af Stuart Mills *The Subjection of Women* (1869) med et krigerisk forord rettet mod det bestående samfund. Modstanden, det vakte, gjorde Brandes mismodig, og han klagede sin nød til Ibsen, som svarede, at man ikke kan regne med at beholde sine venner, når man »som De, staar i et inderligt Personlighedsforhold til sin Livsgjerning« (Brandes 1939:202). Det er kaldet frem for alt. Og han ender brevet med at forsikre, at han ikke fordrer »den Slags Enighed, der i Almindelighed afgjør om et Forhold skal bevares« (202). Men det gjorde Brandes få år senere.

Fra april 1870 til juli 1871 opholdt Brandes sig i udlandet. Selv om der gik over otte måneder, inden han igen fik brev fra Ibsen, var han ofte i hans tanker, og han omtaler ham ofte i brevene hjem. I et brev til Emil Petersen 15.10.1870 skrev Brandes fx, at han hos sig selv finder »noget af den Bitterhed, der frastøder hos Henrik Ibsen«. Endnu satte han dog Ibsen højest: »Jeg er naturligvis uendeligt ringere begavet end Ibsen« (Brandes 1980:121). Kort tid herefter blev Brandes syg og indlagt på hospitalet i Rom. På denne tid skrev han til Ibsen og spurgte, hvad han burde foretage sig. Ibsen svarede, at valget allerede er taget: »En Natur som Deres vælger ikke« (Brandes 1939:203).¹⁴ I samme brev skriver han, at

det, han ønsker, er en sjælens revolution, og deri er Brandes' rolle: »Hvad det gjælder er menneskeåndens revolter, og der skal *De* være en af dem, som går i spidsen« (204). Hvor dybt et indtryk, Ibsens ord gjorde, beretter Brandes om i sit *Levned*:

Disse Ord, der nøje svarede til mit eget hemmelige Haab, satte, saa syg jeg var, Ild paa min Fantasi. Det forekom mig at jeg, der saa længe havde følt mig isoleret, endelig havde fundet den Aand, som forstod mig og følte som jeg, en virkelig Kampfælle (Brandes 1905 (1):379).

Fra sit sygeleje skrev Brandes nu et inderligt digt til Ibsen:

Ja, jeg var ung, da jeg efter en lang
pinlig og trøstløs Tvivlen og Vaklen
modtog af Aanderne endelig Faklen
der for bestandig vil lede min Gang.
Klart da jeg saa ved dens straalende Flamme:
Magter der baste
Forskning og Tanke,
Magter, der kaste
for Frihed Skranke,
dem vil al Løgnens Forbandelse ramme,
Sandhed og Frihed er Et og det Samme.

»Alle maa høre det. Tal til Enhver!«
Saadan, o henfarne Store! I mane,
Sandhedens aldrig besejrede Fane,
strax, blot den løftes, vil samle en Hær. –
Drøm af et Barn, henvejret itide!
Fordom trues,
og Masserne flokkes;
men Sandhed kues –
slet Ingen rokkes.
Snart var de tallte, som stod ved min Side,
ene jeg første Gang maatte stride.

Det blev bestandig den Bistand, jeg fandt.
Huggene skarpere faldt, da jeg ægged

stedse paany, og da Ingen mig dækked;
 Frænder gav Lemperaad, Venner forsvandt.
 Fostbroderskab! ak din Tid er forgangen.
 Saa blev jeg hærdet,
 saa blev en Mand jeg,
 Slaa uforfærdet,
 skønt ensom kan jeg.
 Ofte jeg spejded dog ud over Vangen;
 efter en Stridsven levede Trangen.

Broder! jeg fandt dig. Hvad gør det mig vel,
 at du en Høvidsmand er uden Lige,¹⁵
 mens jeg blev skabt til som Væbner at krige,
 sammen vi høre med hele vor Sjæl.
 Ja, vi til Oprør vil Aanderne kalde!
 Dristigt at rive
 ud dem af Døsen
 beaande, belive
 være vort Løsen.
 Er det end mørkt, det skal lyse for Alle.
 Broder! Engang ville Taagerne falde.

(Brandes 1898 (3):87 ff.)

En måneds tid efter sendte han det til Ibsen, der 17.2.1871 takkede og bekræftede alliancen. Ibsens brev emmer samtidig af revolutionsstemning. Han mener, at staten skal fjernes, og at al religion vil falde. Det voldsomme standpunkt rystede Brandes, der skyndte sig at betro sig til sin mor: »Hans Radicalisme overgaaer rigtignok alt Tænkeligt« (Brandes 1978:II:84).

Forventningerne til Ibsen var store, og det kan ses af Brandes' reaktion, da han i maj modtog Ibsens *Digte* (udkom 3.5.1871): »Jeg blev saa ustyrlig glad over Ibsens Bog, da den kom, at jeg kom i den voldsomste Nervebevægelse ved at læse Digtene og det gik igjennem mig som Storm gjennem en Æolsharpe« (Brandes 1978:II:253 f.). Selv om Brandes senere erkendte, at kun få af digtene er værdifulde, siger hans første reaktion meget.

Kort efter mødte de hinanden for første gang, da Brandes på vejen hjem gjorde holdt i Dresden, hvor Ibsen boede. Her fandt de sammen i enighed om, at de hjemlige kulturforhold var særdeles tilbagestående. Ib-

sen var i et meget krigerisk humør og hilste Brandes farvel med ordene: »Ærgr De de Danske, saa skal jeg ærgre Nordmændene« (Brandes 1907:57). Men i København fandt Brandes ingen ro. Han var usikker og ventede desperat på råd fra Ibsen. 20.9.1871 noterede han i sin dagbog: »Det endte henad 2 Nat med at jeg skrev et langt, heftigt begejstret Brev til Ibsen. Mon *det* ikke skulde kunne opflamme ham?«. Og dagen efter: »Gid Ibsen vilde skrive mig et kraftigt *poetisk* Svar. Var han let og frugtbar Digter *kunde* han næsten ikke lade være«. Brandes kunne mærke værket presse på, men han var i dyb tvivl: »Er det mig som skal *give* Felt-raabet, er det virkelig mig som er de Unges eneste Høvding?« (Fenger 1957:207 f.). Han var klar til krig, men helst med Ibsen forrest. Noget, Ibsen kort efter afviste:

Og så skulde jeg forsøge på at stikke en fane ud! Ak, kære ven, det blev en historie, som da L. Napoleon gik iland i Boulogne med en ørn på hovedet. Senere, da hans missions time slog, behøvede han ingen ørn (..) Ja, kære fortræffelige Brandes, det er mig ufatteligt, at *De* kan være mismodig. De har jo dog fået åndens kaldelse så klart og utvetydigt som kun få mennesker (Brandes 1939:210 f.).

Nu vidste Brandes, at Ibsen ikke ville lede, og det er tydeligvis skuffelsen herover, der ligger bag den eneste anmeldelse, han skrev i perioden fra hjemkomsten til hovedstrømningsforelæsningerne: af Ibsens digte i *Illustreret Tidende* 22.10.1871. Brandes påpeger her, at digtere ofte har anvist vejen:

Altid er i Lande, hvor et aandeligt Liv stod i Brud og i det Tilfælde, hvor en Ungdom stod beredt til at føre nye Ideers Sag, de store, humane, forenende Grundtanker komne fra Digterne. Hos os veed jeg vel er dette Tilfælde ikke tilstede. Men under hine Forhold er det mod Digteren, at den unge Slægt rækker sine Arme ud for af ham at modtage sin Fane. Den anraaber ham om at stille den sit Løsen.

Og skuffelsen lyser ud af linjerne, hvor Brandes retter en skjult trussel mod Ibsen:

Angiver Digteren da ikke i rette Øieblik det Løsen, som ventes, da former dette sig uden hans Hjælp i den yngre Slægt, og nu er det

Digteren selv, som bliver standset og raabt an, om han veed Felt-raabet eller ikke. Veed han det ikke, støder Ungdommen ham ned og gaar videre.

Ibsen ville ikke »stikke en fane ud«, og så måtte Brandes selv. To uger efter indledte han sine myteomspundne forelæsninger,¹⁶ og her nævnes Ibsen blot som en verdensfjern moralist, der i *Brand* har skildret en moral, som i praksis »vilde føre Halvdelen af Menneskene til at sulte ihjel af Kjærlighed til Idealet« (Brandes 1872:25).

Brandes bevarede dog forbindelsen til Ibsen, og snart klagede han på ny sin nød til ham. Ibsen forsøgte at berolige ham med, at der måtte være mange på hans side. Om forelæsningerne, der udkom i februar 1872, skrev Ibsen:

Farligere bog kunde aldrig falde i en frugtsommelig digters hænder. Den er en af de bøger som sætter et svælgende dyb imellem igår og idag (..) hvad der ikke kan bære tidens ideer, det må falde (Brandes 1939:212).

Det var, hvad Brandes ville høre, og det må igen have stemt hans forventninger til Ibsen højt. I september 1872 tog han til Dresden for at forny kampfællesskabet, og besøget knyttede dem tæt sammen. Ibsen arbejdede da med et historisk drama, som han kaldte *Julian* (ved udgivelsen 16.10.1873 bar det navnet *Kejser og Galilæer*). Ibsen havde tidligt en fornemmelse af, at dette drama kunne få konsekvenser for venskabet. Allerede 31.5.1872 skrev han til Brandes om *Julian*: »Jeg har den største lyst til at meddele mig til Dem angående dette stykke; men jeg føler at jeg ikke kan det uden at udsætte mig for at blive misforstået« (Brandes 1939:215). Under opholdet i Dresden fik Brandes nærmere kendskab til stykket, og han var begejstret for den udkastede plan. For selv om Ibsen igen beskæftigede sig med kristendommen, mente Brandes, at pointen var, at dens levetid var begrænset. Endvidere var dramaet jo ikke færdigt, og det blev da også først udsendt næste efterår. I mellemtiden dukkede det flere gange op i Ibsens breve. Til Brandes skrev han fx i oktober 1873, at værket »er blevet mere tidsmæssigt end jeg selv havde tænkt mig« (Brandes 1939:222). Af et brev til Frederik Vilhelm Hegel kan man dog se, at Ibsen vidste, at værket næppe ville tiltale Brandes. Og det gjorde det da heller ikke, som man kan se af både hans breve og anmeldelsen året efter (anmeldelsen blev trykt i oktober-nummeret af *Det nittende*

Aarhundrede – et tidsskrift som Brandes i efteråret 1874 var begyndt at udgive sammen med sin bror Edvard).

Inden anmeldelsen blev trykt, havde Brandes aflagt Ibsen endnu et besøg, og nu var tonen kølnet. Til sin mor skrev han fx: »Saa hjertelig end Ibsen var og altid er imod mig, er jeg ham i Dannelse dog altfor overlegen til at jeg har nogen Nytte af lange Samtaler med ham« (Brandes 1994:1:82). Og om *Kejser og Galilæer* hedder det kort tid efter: »Jeg sidder i Pine over Ibsens »Julian«. Jeg kan i Grunden slet ikke lide det Stykke, men der er jo en Del deri« (Brandes 1994:1:90 f.). Hverken Ibsen eller hans nye stykke levede op til Brandes' forventninger. Anmeldelsen viser det samme.

I sine forelæsninger havde Brandes efterlyst en problemdebatterende litteratur og konkluderet, at det, at »en Litteratur Intet sætter under Debat er det samme som, at den er ifærd med at tabe al Betydning« (Brandes 1872:15). En holdning, Ibsen begejstret tilsluttede sig. Og hvad blev så den første frugt af Ibsens møde med hovedstrømningerne? Et idealistisk og historisk skuespil uden tråde til nutiden og dens problemer, for Ibsen tegnede Julian »uden alt Hensyn til hans Betydning for os« (Brandes 1874:76). Brandes fandt ikke den nutidsbelysning, han havde ventet, og han må have set det som et tilbagefald i forhold til den forsøgte realisme i *De unges Forbund* – og vel som et slags løftebrud. Brandes indrømmer dog Ibsen, at han i Julian har skabt et alsidigt billede, men siger samtidig, at »Alsidigheden undertiden er saa stor, at nogen Ensidighed var bedre« (80). Julian er nemlig ikke tegnet som en stor person, og det gør hans konflikter uinteressante. Det er dog værre, at stykket hviler på en besynderlig metafysik:

Ved den mest gennemførte Determinisme ses Alt, hvad Helten gør, som udført med en absolut og fuldstændig Nødvendighed, der tilintetgør Begrebet Ansvar og dermed til en vis Grad ogsaa Lidenhed og Storhed (81).

Og denne determinisme bryder Brandes sig ikke om, for den er både usund, uvidenskabelig og religiøs (og minder om Ibsens tro på Brandes' handlinger som forudbestemte):

[K]un Forsynstroen, ikke Videnskaben kan føre til en Determinisme af denne Natur.

Den religiøse Forsynstro alene kan pumpe Individet i den Grad

læns for Selvbestemmelse; den videnskabelige Lovantagelse derimod aabner Individualiteten et Spillerum (81).

Selv om Brandes troede på historiske lovmæssigheder, kunne han ikke goutere en sådan religiøs tvang. Han går dog ikke videre med sin kritik, men hævder, at Ibsens styrke ikke ligger »i Løsningen af metafysiske Problemer« (82). Efter at have rost Ibsens dramatiske fremstillingsevne ender Brandes anmeldelsen med at fastslå, at Ibsen i »intet tidligere Værk har (...) forstaaet og gengivet Historien som her« (84). De flotte ord klinger dog hult, når man husker på, hvad Brandes havde ventet af Ibsen. Det er sandsynligt, at Brandes ikke foldede sin kritik helt ud for ikke at skubbe Ibsen væk. Han havde nemlig brug for ham. At han dog var skuffet, kan bl.a. ses af disse linjer fra slutningen af anmeldelsen:

Jo større Pris man sætter paa en Digter, og jo mere man allerede skylder ham, des mere gaar man i Rette med ham, naar det forekommer En, at han paa et afgørende Punkt har skadet sig selv (84).

Ibsen var imidlertid ikke til sinds at rette sig efter Brandes, der kort tid efter igen var utilfreds. I efteråret 1874 var han som nævnt med broderen Edvard begyndt at udgive tidsskriftet *Det nittende Aarhundrede*. Ibsen var blevet bedt om et bidrag og havde lovet en »troesbekendelse« (Brandes 1939:216), der stod trykt i august-september-nummeret for 1875 med titlen »Et Rimbrev«. ¹⁷ I digtet tolkes den nye tid som et skib på en rejse. Men selv om kursen er god og skibet stærkt, spreder der sig usikkerhed og tvivl om bord. Jeget i digtet ved ikke hvorfor, men en nat, han sidder på dækket og skuer mod den gryende dag, hører han en stemme sige: »Jeg tror vi sejler med et lig i lasten!« (Ibsen 1875:350). Noget uerkendt om bord på Det Moderne Gjennembruds skib truer med konsekvenser for passagererne. Ibsen var tydeligvis kommet i tvivl om projektets bæredygtighed, som det var lanceret fra Brandes' side. Og Brandes tog det ikke pænt, selv om han næppe forstod rimbrevet. I et brev til Drachmann skrev han, at liget er »Fortidens Religion og Fortidens Samfundsordning«. Og han var tydeligt irriteret: »Det er ogsaa underligt at troe vi behøve en Digter til at fortælle os det at vi har Liget. *Han* skulde sige os hvordan vi kunne slynge det overbord« ¹⁸ (Drachmann 1968:I:125). Brevet var samtidig en opfordring til Drachmann om at gøre det, Brandes ikke selv ville: skrive et distancerende gensvar. Afstanden til Ibsen voksede.

På nær et enkelt brev fra 1876 var der herefter ingen kontakt mellem Ibsen og Brandes frem til januar 1882. Denne periode falder stort set sammen med Brandes' langvarige ophold i Berlin (oktober 1877–februar 1883). Og dette falder igen sammen med den periode, hvor Ibsen begyndte at skrive de moderne samfundsdebatteerende dramaer, Brandes havde efterlyst. Således er både *Samfundets støtter* (1877) og *Et dukkehjem* (1879) dramaer efter Brandes' recept med deres kritik af henholdsvis den borgerlige økonomi og det borgerlige ægteskab. Derfor skulle man tro, at Brandes gjorde, hvad han kunne for at udbrede kendskabet til Ibsen. Men i de seks år i Tyskland skrev han intet på tysk om Ibsen, selv om han var medarbejder ved det højt ansete *Deutsche Rundschau*. Erik M. Christensen har sandsynliggjort (Christensen 1985:1:39 ff.), at Brandes ikke alene ikke støttede Ibsen, men at han direkte modarbejdede ham.¹⁹ Og det på trods af, at Brandes godt kunne se, at Ibsen havde skabt noget stort. Om *Samfundets støtter* skrev han 28.10.1877 til sin mor, at han finder stykket »overordentligt dygtigt; det overtraf mine Forventninger. I teknisk Hens. staaer det særdeles høit« (Brandes 1994:I:132). Og om *Et dukkehjem* skrev han 10.12.1879: »fik Et Dukkehjem sendt som gjorde et dybt Indtryk paa os, og som i dram. Hens. er et sandt Mesterværk« (Brandes 1994:III:112).²⁰ Alligevel gjorde han, hvad han kunne for at forhindre Ibsen i at blive kendt i Tyskland. Grunden hertil skal findes i den sag, der lå Brandes tungest på hjerte: oppositionen mod kristendommen. Allerede *Brand* var Brandes en anstødssten på grund af stykkets kristne indhold, og efter læsningen af *Kejser og Galilæer* og »Et Rimbrev« må han have frygtet for, at Ibsen ikke havde forladt det kristne.

Kontakten blev dog genoptaget, da Ibsen i december 1881 på eget initiativ sendte Brandes *Gengangere* (stykket udkom 13.12.1881). Selv om Brandes både i breve og senere i sit *Levned* (Brandes 1908:16) gjorde det klart, at han ikke var begejstret for stykket, valgte han at anmelde det. Dels for at gøre Ibsen en personlig tjeneste ved at forsvare ham mod den hårde kritik,²¹ og dels fordi dette stykke modsat de tidligere kunne bruges i kampen mod kirken. Anmeldelsen stod i *Morgenbladet* 28.12.1881. Brandes roser Ibsen for at have behandlet arvelighedstanken og udpeger stykkets »Pathos« til at være hovedpersonen fru Alving's lidelseshistorie. Fordi samfundet (repræsenteret ved pastor Manders) krævede det af hende, blev hun hos sin ryggesløse mand og ofrede sin egen lykke:

Ved at blive hos ham, ved at hengive sig til ham, har hun ikke blot bragt sin personlige Velfærd og Lykke som Offer, men er blevet

Moder til et fra Fødselen af ødelagt Væsen, til en Søn, hvem Døds-træthed, Fortvivlelse, Afsind, Idiotisme rammer ved Indtrædelsen i Mandalderen – *og dog!* Dog finder den Del af Samfundet, som Hr. Pastor Manders repræsenterer, at hendes Ofring af sig selv og Sønnen var Pligt, at et Opstandsforsøg mod dette græsselige var Forbrydelse.

Stykket læses som en fortælling om en kvinde, der knuses under vægten af samfundets borgerligt-kristne krav om at opretholde ægteskabet og holde familien samlet på trods af de umenneskelige omkostninger. Brandes mener, at Ibsen har villet spørge, »om et Levnet som hint var alle de tusinde Ofre værd, der under Trykket af Samfundsoptionen er bragt det«, og han gør det klart, at det er langt bedre »at prøve Bygningen bag Facaden indtil Grunden end at nøjes med Pastor Manders's Forsikring om, at Bygningen er opført paa Klippegrund«. Læst således var *Gengangere* et våben i hånden på Brandes. Kontakten til Ibsen var nu genoptaget.

4. »Andet Indtryk«: opgør og hyldest

Selv om Brandes ikke arbejdede for Ibsens udbredelse i Tyskland, bevarer han sin interesse for ham. Han fulgte med i hans værker og holdt i november 1881 tre gange et foredrag om ham ved Københavns Universitet. Kort efter at have modtaget *Gengangere*, ville Brandes omarbejde foredraget til en artikel og heri bruge klip fra Ibsens breve. At Brandes stadig ikke var tryk ved Ibsen, ses deraf, at han i stedet for selv at spørge Ibsen om lov bad deres fælles forlægger, Frederik Vilhelm Hegel, gøre det (Brandes 1939:XXXVI f.). Ibsen tog det dog ikke ilde op, men erklærede derimod sin fulde tillid til Brandes:

Hegel skriver at De ønsker at optage nogle steder af breve fra mig. Jeg har naturligvis ikke noget derimod at indvende. Jeg stoler ubetinget på Dem i dette, som i alt andet (Brandes 1939:232).

Dermed var vejen banet for Brandes' anden store artikel om Ibsen, der stod trykt i *Ude og Hjemme* i perioden 20.8.–3.9.1882.²²

Situationen var for Brandes nu en anden, end da han som ung kritiker

skrev »Første Indtryk«. Han var på vej hjem til en plads som leder for hovedparten af den intelligente ungdom og måtte derfor have styr på sine tropper. Og det betød, at Ibsen – der da var Nordens førende dramatiker og stod over for et internationalt gennembrud – måtte kaldes på plads og indrulleres under de moderne faner. Samtidig sad der i Brandes nok en brod fra Ibsens afvisning af at lede angrebet. Derfor blev artiklen både en nedvurdering og en opvurdering. For rangordenen de to imellem skulle bestemmes, samtidig med at Ibsen skulle fremstilles som den mest moderne af de moderne.

4.1 Ibsens personlighed: den isolerede menneskeforagter med røntgenblikket

Som i »Første Indtryk« bruger Brandes det første afsnit til – gennem sit kendskab til Ibsens biografi – at tegne et billede af den betydning, Ibsens livsvilkår har haft for hans personlighed og digtning. Men hvor det biografiske i »Første Indtryk« var en mindre del, udgør det her over halvdelen. Den biografiske læsemåde er nu slået helt igennem hos Brandes.

Brandes tager igen udgangspunkt i Ibsens ungdom, der beskrives som en kamp for overlevelse, hvad der gav Ibsen »en mægtig Følelse af at være henvist til sig selv og sine indre Hjælpekilder« (Brandes 1882:561). Endvidere beskrives Ibsen som »grundgermanisk« (562) og typisk norsk af temperament og personel. Han er polemisk, sarkastisk og helt igennem moralsk i sit syn på verden, hvilket begrundes med hans idealistiske udgangspunkt. Ibsen var »en født Idealist, der fra først af tørstede efter Skjønhed i dens højeste Former som ideel, aandig Skjønhed« og som »kristelig paavirket af Omgivelserne, var tilbøjelig til at finde Sanselivet hæsligt eller syndigt og til ikke for Alvor at beundre eller anerkjende anden Skjønhed end den moralske« (562).²³

Efterhånden tegner der sig et billede af Ibsen som en isoleret og menneskefjendsk person, der, siden den dag, han forlod Norge, har

levet som i et Telt, mellem lejede Møbler, der den Dag, Afrejsen bestemtes, kunde sendes tilbage; han har i sytten Aar ikke sat Foden under eget Bord eller hvilt i sin egen Seng. Til Ro i strængere Forstand har han ingensteds slaet sig; han har vænnet sig til at føle sig hjemme i Hjemløshed (..) Han er udskilt fra sit Folk, uden nogen Virksomhed, der forbinder ham med en Institution, et Parti eller endog blot et Tidsskrift eller Blad hjemme eller ude – en enlig Mand (561).

Og i sin ensomhed føler Ibsen sig som et »genialt Individ« (563), der står alene over for de mange, som han finder små og usle. Fordi Ibsens 'herkende evne' er det moralske, dvæler han oftest ved menneskers slette sider. Overalt finder Brandes en fortvivlet renden panden mod muren og en indædt kamp mod den nuværende slægts slaphed. Og han udråber Ibsen til at være pessimist og præciserer:

Hans Pessimisme er ikke af metafysisk men af moralsk Natur, begrundet i Overbevisning om en Mulighed af Idealernes Virkeliggjørelse; den er med ét Ord *Indignationspessimisme*. Og hans Mangel paa Medfølelse med mange Lidelser er betinget af hans Overbevisning om Lidelsens opdragende Magt (..) Han, som selv har følt, hvor Modgang væbner, som selv har tømt Bitterhedens sunde Styrkedrik, tror paa Smertens, paa Modgangens, paa Undertrykkelsens Nytte (564 f.).

Og dette sortsyn finder Brandes passer med Ibsens digtning, hvor grundstemningen er den vilde uhygge, »der er saa naturlig hos den Hjemløse«, og som »slaar igjennem overalt, hvor han virker stærkest« (562).

Endvidere mener Brandes, at skuffelsen over de mange svigt har givet Ibsen et skarpt blik for det uægte. Ibsen oplevede nemlig, »at Menneskene ligesom efter Aftale tav om de dybeste, mest ulægelige Brud med Idealerne, om de egenlige, virkelige Rædsler« (562). Således skuffet i sin søgen fandt Ibsen »en Art Lindring i overalt at afsløre den triste Sandhed bag Skinnet« (562), og derfor blev med tiden »en storartet, ideel eller moralsk *Mistænksomhed* hans Muse« (562).

Efter således at have tegnet et generelt billede af Ibsen og hans værk fortsætter Brandes med en psykologisk »Enkeltanalyse« (583) – et forsøg på ved hjælp af »mangt et Smaatræk« (581) (primært citater fra samtaler og brevklip fra starten af 1870'erne) fra deres bekendtskab at underbygge sit billede. Brandes begynder med et citat fra det brev, hvor Ibsen forklarer, at han på ingen måde vil ydre revolutioner, men derimod »menneskeåndens revoltering«.²⁴ Ibsen vil kun friheden, men ikke som besiddelse – kun friheden som kamp interesserer ham, og det i en sådan grad, at selv »Lyden af Guillotinens Fald (..) klinger harmonisk ind i hans optimistiske og revolutionære Verdensbetragtning« (581). Samtidig er Ibsen en yderligtgående dyrker af individets suveræne ret: »Han tror paa Individet, paa den enkelte store Personlighed: en Enkeltmand kan udrette Alt, og kun en Enkeltmand« (581). Individet skal stå frit, og det

gør, at Ibsen tager afstand fra almindeligt anerkendte forhold som venskab og ægteskab:²⁵

Han [Ibsen] mener, at Individet for at udvikle Alt, hvad der i dets Væsen er det givet som frugtbar Mulighed, først og fremmest maa staa frit, staa ene, og har derfor et vaagent Øje for de Farer, enhver Association, selv Venskabet, selv Ægteskabet i den Henseende fører med sig (582).

Denne holdning gør, at Ibsen føler sig i opposition til alle sammenslutninger – helt op på statsniveau. Således hader han politikere, fordi de kun vil ydre forandringer, og han ønsker staten helt fjernet. Og han mener ifølge Brandes, at et »saadant Korps som et Parlament er (...) en Forsamling af Talere og Dilettanter« (581). Men fordi Ibsen intet venter sig af reformer, agerer han ikke selv for de ønskede ændringer. Og Brandes finder, at Ibsen i det ydre fremstår som konservativ. Noget, han ikke kan acceptere, for en sådan dobbeltholdning er ren passivitet. Derfor sætter han Ibsen grundigt på plads:

Det er en Livsankuelse, i Kraft af hvilken man kan tænke og digte, men ikke handle (...) Hvo der ud fra Attraaen efter store, afgjørende, gennemgribende Omvæltninger sér ligegyldig eller forsmaaende ned paa Udviklingsgangens langsomme Smaaforandringer, paa Politikens sendrægtige, skridtvise Smaaforbedringer, paa de Kompromisser, Praktikerne maa slutte, fordi han kun gennem dem kan opnaa den delvise Virkeliggjørelse af sin Idé, paa de Associationer endelig, uden hvilke det for Enhver, der ikke brutalt kan befale, er umuligt at føre en eneste Tanke ud i Livets Virkelighed – han maa i det praktiske Liv give Afkald paa at røre en Finger; han kan, som Søren Kierkegaard, som Brand, aldrig gjøre Andet end pege paa den svælgende Kløft, der skiller den Virkelighed, vi have, fra Idealet (...) Denne Livsbetragtning medfører og nødvendiggjør altsaa en Dualisme mellem det Theoretiske og det Praktiske, mellem Individet og Borgeren, mellem aandelig Frihed og de praktiske Friheder, der have Forpligtelsens Form, en Dualisme, der i Existensen ikke lader sig gennemføre uden af en i Landflygtighed levende dramatisk Digter, der ikke behøver at have det Ringeste med Stat, Samfund, Politik, Menneskegrupper, Partier og Reformere at gjøre (583).

Og endelig afviser Brandes et råd, Ibsen engang gav ham. Da Brandes på et tidspunkt klagede sin nød over modstandens voldsomhed, gav Ibsen ham dette råd: »Vær fornem. Fornemhed er det eneste våben mod sligt. Se lige ud; svar aldrig med et ord i aviser« (Brandes 1939:213). Nu får Ibsen at vide, at det nok er fornemt »at holde sig tilbage, aldrig blande sig i Dagens Strid, aldrig skrive en Avisartikel« (583), men at det er bedre at gøre som

hine legitimistiske Generaler, der meldte sig til Tjeneste som simple Soldater ved Condé's Armé og som med og trods deres Generalsepauletter nu og da sloges til Fods i første Linje. Af deres indre, virkelige Værdighed satte de intet Gran til derved (583).

Ergo: Ibsen bør melde sig under de moderne faner og Brandes.

4.2 Fra erkendelse til reproduktion

Brandes klandrede i »Første Indtryk« Ibsen for ikke at være original nok og for at genbruge Kierkegaards tanker. Da mente han, at digterens opgave var at åbne op for nye erkendelser. I 1882 havde Brandes tilegnet sig de 'moderne' ideer, og det betød en omvæltning af det gamle synspunkt. For nu hedder det, at de nye ideer ikke kommer fra digterne:

Ideerne avles ikke af Digterne. De dukke op under Tænkernes og Forskernes Arbejde, de fremtræde som store, geniale Anelser om Virkelighedens Forhold og Love, de udvikles og faa Form under naturvidenskabelige Forsøg, under historisk eller filosofisk Granskning; de voxer, lutres og styrkes under Kampen for og imod deres Sandhed, til de som Bibelens Engle bliver til Magter, Troner, Fyrstendømmer, slaa deres Vinger ud og beherske Samtiden (584).

Og i øvrigt skal digterne slet ikke forsøge at skabe de nye ideer. Den gode digter kendes nemlig på sin evne til at reproducere tidens fremmeste folks tanker:

Digterne avle ikke Ideerne, det er ikke deres Kald og Sag. Men de ægte Digtere gribes af dem, medens Ideerne endnu voxer og kæmper og stille sig i Samtidens Ideers Kamp paa Ideernes Side (584).

Digterne har at underordne sig den fremgangsrige naturvidenskab (som Brandes ventede sig så meget af), og således reduceres digternes rolle fra en primær funktion som skabende til en sekundær som reproducerende. Brandes gør altså Ibsen til en slags tjener for den moderne tids bannerførere – en gruppe, Brandes mente selv at tilhøre. Rangordenen var dermed slået fast.

Selv om kravene til digtningen er markant anderledes end i 1868, er Brandes dog stadig af den mening, at det ud fra en normativ æstetik er muligt at afgøre et digterværks værdi. Han opstiller igen en række krav til digterværket, som det skal opfylde for at være kunst. Harmoni- og erkendelseskravet er nu erstattet med kravet om, at digterne skal skrive om de 'moderne' ideer, som Brandes inddeler i fire grupper, (som svarer til dem, han lancerede i *Hovedstrømninger*, se fx Brandes 1872:15):

1. Religion
2. Modsætningen mellem to tidsaldre
3. Samfundsklasserne og deres kamp
4. Modsætningen mellem de to køn

Digterens kvalitet måles på, hvor god han er til at behandle disse emner. Og ud fra disse kriterier måler Brandes så Ibsens værker (gruppe tre slås dog sammen med gruppe to).

4.3 Ibsens værker og det 'moderne'

Hvor Brandes er ganske kritisk i sin fremstilling af Ibsens personlighed, er hans holdning til Ibsens digtning mere positiv, om end den heller ikke går fri af kritikken. Brandes' ros til Ibsen går konsekvent på hans evne til at være 'moderne', dvs. reproducerende tidens tanker. Ibsen roses for at være »traadt i stedse inderligere Forhold til Tidens Grundideer« (593) og for at erkende »Nødvendigheden af et levende Forhold til de vordende Ideer« (584). Han er således »ægte digterisk i Stand til af fuldt Bryst at gjøre sig til Organ for en Idé (...) naar han føler, at denne Idé er en af Tidsalderens fremtidsrige Kamptanker« (592), og han har formået at udvikle sig og »blive stedse mere moderne, til sidst den moderneste af de Moderne« (593). Og det vil hans værker blive husket for, for »det Moderne er ikke det Døgnagtige, men selve Livets Flamme, Livsgnisten, Idésjælen i en Tidsalder« (593).

Brandes har ellers ikke meget godt at sige om Ibsens evne til at skrive om religionen (*Brand og Kejser og Galilæer*). Modsat en digter som

Flaubert, der har fremstillet religionen koldt og videnskabeligt, har de nordiske digtere i den foregående periode generelt hyldet kristendommen. Og Ibsen begyndte da også med et uklart forhold til det religiøse og en hang til mystik. Således mener Brandes, at Brand er »ren og skjær Mystik« (588), og selv om Ibsen ikke er enig, mener Brandes alligevel, at han har ret, for Ibsen undervurderer »Styrken af det Ubevidste, der bragte ham til at vælge netop dette Stof (...) Og dette Ubevidste var (...) hans norsk-romantiske Hang til Mystik« (589). Omtalen af *Kejser og Galilæer* er heller ikke positiv, om end Brandes er knap så kritisk, som han var i sin anmeldelse. Hvor han tidligere frakendte stykkets deterministiske tro al videnskabelighed, hedder det nu:

Stykkets psykologiske Grundanskuelse [er] den, at kun den Lære har indre Værd, som er i Stand til at inspirere Martyrer. Men hermed er saa forenet en i halvt mystisk, halvt moderne Aand gjen-nemført Determinisme (589).

Mere positivt bliver det først, da Brandes vender sig mod de værker, der behandler forholdet mellem to tidsaldre. I denne gruppe placerer han *Kongs-Emnerne* og *De unges Forbund*, som han regner for »udmærkede Værker« (589), uden at de dog har deres styrke i historisk blik eller historisk upartiskhed. *Kongs-Emnerne* er, mener Brandes, slet ikke et historisk drama, da det ikke skildrer menneskenaturen på en bestemt tid. Og Brandes' gamle favorit, Skule, er jo også med sit sammensatte væsen en ægte moderne karakter. Selv om Håkon og Skule står over for hinanden som repræsentanter for hver sin tid, trænges dette i baggrunden af den psykologiske analyse af modsætningen mellem dem og deres forhold til ideer. Brandes erklærer sig uenig i Håkons erkendelse af, at man ikke kan leve for en andens ide, for det er jo netop det, der er de moderne digteres rolle:

[H]vorfor skulde man ikke kunne leve for fremmede Ideer, som man søgte at tilegne sig og gjøre til sit eget Kjød og Blod, naturligvis uden at stjæle dem og selv udgive sig for deres Opfinder? Tyveriet, ikke en Leven for Andres Ideer, vilde gjøre en ulykkelig (589).

Og Brandes mener fejlen skyldes, at Ibsen »interesserer sig mere for de Kampe, der foregaa i den enkelte Personlighed, end for Kampene mellem historiske Magter« (589).²⁶ Resultatet heraf er, at den historiske in-

teresse viger for den psykologiske. Om *De unges Forbund* bemærkede Brandes i sin anmeldelse, at personerne var usympatiske, og det mener han stadig. Faktisk er det kun lægen Fjeldbo, han kan acceptere, for han er i kraft af sin profession »Tidens Helt«, der inkarnerer »Tidens Idealer« (590). Brandes opfatter stykket som ganske vittigt, men noget ensidigt.

Det bliver bedre, da han når til de værker, der behandler forholdet mellem de to køn, for her har Ibsen følt »mest originalt og mest moderne« (590). Efter en summarisk omtale af ungdomsværkerne *Gildet paa Solhaug*, *Catilina* og *Fru Inger til Østråt* tager Brandes fat på *Kjærlighedens Komædie*, der beskrives som uklar i holdningen. For læseren får hverken sympati for det beståendes forsvarere eller dets angribere. Kun et er sikkert: Ibsens misantropiske blik på forlovelsen og ægteskabet. Dette ændrer dog ikke på, at Ibsen har skabt en række smukke kvindeskikkelser, og at der gennem hans værker går en stigende tro på kvinden (og tilsvarende faldende på manden). Blandt disse er Selma fra *De unges Forbund*, som Brandes regner for en forstudie til Nora. Og Brandes fremstiller sig selv som medansvarlig for *Et dukkehjem*s tilblivelse:

Da denne Figur var ny, bemærkede jeg i en Kritik, at den ikke havde tilstrækkeligt Raaderum i Stykket, men at Ibsen burde skrive et helt nyt Skuespil om den. Han gjorde det i »Et Dukkehjem« (592).

Ibsen roses herefter for med *Et dukkehjem* at have slebet tidens ideer til og for at have drevet dem ind i selv forhærdede hjerter. Og for at have vist om bag den gamle opfattelse af ægteskabet som en sikker havn. Herpå følger en omtale af *Gengangere*, som stort set er ordret overført fra anmeldelsen. Igen roses Ibsen for at have benyttet arvelighedstanken – »den moderne Videnskabs sidste Ord« (592) – i digterisk form, og igen udpeges pastor Manders og hans samfund til syndebuk. Brandes hæfter sig ved, at Ibsen, idet han har behandlet arvelighedstanken – dvs. »Barnets gennemgaaende Bestemthed ved Forældrene« (592) – har brudt den ring, som hans individualisme ellers plejer at slå om den enkelte. Brandes finder faktisk, at *Gengangere* markerer et skel i forfatterskabet, uden at han dog forholder sig til dette.

Gengangere er det sidste værk, der omtales i »Andet Indtryk«,²⁷ der afsluttes med en sammenligning af Ibsen og Bjørnson. Hermed havde Brandes sagt, hvad han havde at sige om Ibsen.

4.4 Vurdering

»Andet Indtryk« viser tydeligt, at Brandes har skiftet position. Selv om han angreb Ibsen i »Første Indtryk«, var der ingen tvivl om, at Ibsen da var den store. I »Andet Indtryk« er situationen den, at Brandes forsøger at kalde sin fremmeste soldat til orden – og at profilere ham som den mest moderne. Dette har dog gjort »Andet Indtryk« usammenhængende, for Brandes' ønske om at fremstille Ibsen som moderne kolliderer så at sige med hans evne til at fortolke. Brandes fremstillede i »Første Indtryk« Ibsen som en digter, der aldrig blev stående, men konstant borede dybere og dybere. Og i første del af »Andet Indtryk« understreger han igen, at Ibsen er en 'mistænksom' digter, der kritisk afprøver sine emner. Selv om han i første del hævder, at mistænksomhed er vejen til at forstå Ibsen, er det glemt, når han gennemgår værkerne. Her måles Ibsen på sin evne til at afspejle tidens ideer. Brandes har et skarpt blik for det selvfordybende og granskende i Ibsens digtning, men han skubber det til side for at vise Ibsen som moderne og bruger således ikke den metode, han selv fremlægger.²⁸ I forlængelse heraf er det påfaldende, at Brandes uden betænkninger benytter breve fra Ibsen, der er over ti år gamle. Når han nu flere gange understreger, at Ibsen er en digter i konstant bevægelse, er det besynderligt, at han uden problemer hævder, at Ibsen er den samme i 1882 som i 1871. Det var da givetvis også dette forhold, Ibsen havde i tankerne, da han året efter – i forbindelse med en omtale af *En folkefiende* – skrev:

For mit eget personlige vedkommende fornemmer jeg i al fald en sådan uophørlig fremadskriden. Hvor jeg stod, da jeg skrev mine forskellige bøger, der står nu en temmelig kompakt mængde; men jeg selv er ikke der længer; jeg er andetsteds henne, længere fremme (Brandes 1939:236).

Netop *En folkefiende* viser da også, at Ibsen ikke længere står, hvor han stod ti år tidligere. I stykket gennemlyser han holdninger, som han selv og Brandes havde i begyndelsen af 1870'erne, men som han senere blev klogere på (jf. Haugan 1976). Selv om »Andet Indtryk« rummer mange interessante og præcise observationer, har det haft konsekvenser, at læseren Brandes kom i konflikt med bannerføreren Brandes.

5. 1882–1906: distance og geni-dyrkelse

Selv om Brandes med »Andet Indtryk« forsøgte at sætte sig på Ibsen, reagerede denne kun med venlighed, og forholdet mellem dem i perioden fra 1882 og til Ibsens død i 1906 var da heller ikke så intenst som i perioden mellem de to første »Indtryk«. Kontakten holdtes nogenlunde ved lige, og Ibsen breve er for det meste venlige, om end de – med Jørgen Knudsens ord – indeholder en del »underfundige forbehold« (Knudsen 1988:247). Det er især interessant, at Ibsens omtale af sine værker stort set beløber sig til reklame. Der var ikke længere rum for diskussioner af digtningens væsen og betydning.

Helt gnidningsfrit forløb forholdet dog ikke, og det første problem kom, da Ibsen udsendte *En folkefiende* (28.10.1882). Selv om Brandes netop havde udråbt Ibsen til den mest moderne af alle, valgte han ikke at anmelde stykket. Grunden var politisk. Brandes var på vej hjem til Danmark, hvor han ville søge at vinde indpas i Venstre, og den politiske situation i Danmark var spændt. Højre sad med en mindretalsregering på magten, mens Venstre, som fra efteråret 1881 også talte Brandes-fløjen, siden 1872 havde haft flertal i Folketinget og kæmpede for at få parlamentarismen indført. Derfor var Ibsens stykke med dets hyldest til eneren og nedvurdering af den kompakte majoritet politisk sprængstof. Stykket blev udråbt til at være udemokratisk, og da Venstre måtte vise sig som gode demokrater, var en afstandtagen nødvendig. Situationen var for Brandes nu den modsatte af, hvad den var med *Gengangere*. For modsat *Gengangere* kunne Brandes se meget godt i *En folkefiende*. Til moderen skrev han 1.12.1882: »Jeg synes ikke man kan kimse ad Ibsens Stykke. Det har store Fortrin« (Brandes 1994:II:109). Han har dog også indvendinger, for han mener, at man skal bekæmpe den siddende magt ved at søge flertallet, fordi »en Ret er magtesløs uden at have Magt i Ryggen« (110). Også tanken om den ensomme stærke afvises:

Man er stærk, naar man ei tilbedste for et Sammenhold giver Slip paa sin Idee, men ikke naar man staar helt alene. Man kan jo ei engang *leve*, naar man er henvist til sig selv, hvorledes fortjene noget (110).

Brandes var dog ikke i første omgang interesseret i at kommentere stykket offentligt, men overlod det til Edvard²⁹ – nylig udnævnt redaktør af *Morgenbladet*.³⁰ Anmeldelsen stod trykt 7.12.1882 og er særdeles nega-

tiv. Værket betegnes som et »Tilbagetog« for Ibsen, der hævdes at skrive med »Hjærtet koldt af Menneskeforagt«. Tanken om den ensomme stærke afvises, og Edvard spørger (og Brandes høres igennem): »var det dog ikke bedre om Doktoren søgte at forstaa og finde sig til Rette med det frisindede Flertal, i Fald dette sidder inde med Magten, end at han nu med Familie langsomt skal sulte ihjel?«. Edvard hævder videre, at tingenes tilstand tvinger »Landenes frisindede Intelligens til at træde i sluttet Række med Flertallet«. Og endelig hævder han, at flertallet bør have magten, fordi »Flertalsafstemning er den eneste mulige Afgjørelse her i Verden«.

Hermed var afvisningen af stykket dog ikke slut. Brandes havde endnu noget at sige, og det gjorde han kort før *En folkefiende* havde premiere på Det Kongelige Teater (4.3.1883). Brandes var netop vendt hjem, og den 28.2.1883³¹ blev der holdt en fest for ham på Hotel D'Angleterre. I sin tale glædede Brandes sig over den voksende tilslutning til ham og hans ideer og lagde derefter afstand til Ibsen:

De ser, jeg føler ikke Velsignelsen ved, hvad der i nyere dansk-norsk Literatur er blevet lovprist saa stærkt, nemlig det at staa alene. Hvad er Meningen med Lovprisningen deraf? Den, der staar alene, siger man, behøver ikke at tage nedværdigende Hensyn til sine Venner.³² Det behøver, tror jeg, ingen Mand, der véd hvad han vil, og som har saa meget Person, at Ingen falder paa at kræve noget af ham, som han ikke kunde gøre uden at tage Skade paa sit Væsen (Brandes 1905 (2):415).

Når Brandes valgte at lægge så tydeligt afstand til Ibsen, må det skyldes to ting. For det første en generel afvisning af den udemokratiske holdning, man fandt i *En folkefiende*, og for det andet for at undgå en sammenligning af sig selv og stykkets hovedperson doktor Stockmann. Brandes ønskede jo som nævnt en plads i det politiske liv og kunne derfor ikke tåle en sådan sammenligning – selv om det fremgår af et brev til moderen, at han sagtens kunne se noget af sig selv i Stockmann (Brandes 1994:II:110). Ibsen tog igen Brandes' afvisning pænt og reagerede blot ved at fastholde, »at en åndelig forpostfægter aldrig *kan* samle et flertal omkring sig« (Brandes 1939:236).

I de følgende år ytrede Brandes sig ikke offentligt på tryk om Ibsen – heller ikke om *Vildanden*, der udkom i oktober 1884. Det blev igen Edwards opgave at anmelde stykket, og han gav det en lunken anmeldelse i

Politiken 16.11.1884. Edvard mener, at stykket taler »et forblommet Sprog (...) fordi Ibsen mener noget andet, end han siger – hele Tiden«. Og han læser det som Ibsens »skærende Karikatur over *Et Dukkehjem*, som en bitter Parodi paa sine humanitære Bestræbelser«.

Grunden til Brandes' tavshed var nok, at han havde andet at tænke på. Han var nemlig ved at være træt af de danske forhold og det politiske liv. Samtidig var tropperne fra *Det moderne Gjennembruds Mænd* begyndt at falde fra, og han havde mistet sin eneste adgang til aviserne, da Edvard i december 1883 blev afskediget fra *Morgenbladet* (et tab, der dog blev opvejet med stiftelsen af *Politiken* i 1884). Så Brandes var nedtrykt. Han havde mistet troen på fremskridtet og begyndte at vende sig mod dyrkelsen af de store genier³³ – et skift, der fik betydning for hans forståelse af de sidste Ibsen-stykker. 31.12.1885 noterede han i sin dagbog:

Hvor er den tom, den Snak om Fremskridtet, hvor er Menneskeheden enfoldig og raa! Jeg vender i mit Sind stedse inderligere tilbage til min *hero-worship*, Dyrkelsen af de faa, som frembringer og forstaar (Brandes 1908:151).

Interessen for Ibsen havde han dog stadigvæk, og 3.10.1885 holdt han en tale for ham i Studentersamfundet, hvor han hyldede ham som »den store Trusel og den store Velgører i Norden« (Brandes 1920:37). Heller ikke Ibsens næste værk *Rosmersholm* (udkom 23.11.1886) ønskede Brandes dog at anmelde, så det blev igen Edvards opgave. Anmeldelsen stod i *Politiken* 25.11.1886 og er særdeles rosende. Fx hævder Edvard, at *Rosmersholm* er et »Mesterværk« og en »vidunderlig Digtning«. Edvard læser værket politisk, idet han forstår det som et sindbillede på den politiske situation i Norge. Og han hylder Rosmers ønske om at adle folket: »Aldrig har den fri Forsknings store Opgave her i Norden i en renere Form været Midtpunktet i et Digtværk«.

Brandes var dog ikke videre imponeret af dramaet. Til Edvard skrev han bl.a., at *Rosmersholm* er »god og stor, men mig dog for uklar«, og at »Rosmer er for kjedelig til ret at interessere« (Brandes 1940:140). Året efter gik han hårdere til stykket i et brev til Paul Heyse, for i *Rosmersholm* fandt han sin gamle mistanke – at Ibsen ikke havde forladt det kristne – bekræftet:

Hvad er dog dette for en urimelig Lære den om den *lutrende, rensende* Indflydelse, der udgaar fra den kjønslöse Rosmer! Det er

dog rent seminaristisk dette at anse Kjønsløshed for Renhed. De staa begge [Ibsen og Bjørnson] til Halsen i gammel Theologi (Brandes 1966:293).

Kort efter skrev han dog til samme Heyse, at han næppe kan forestille sig, »hvor dyrebare den Mands [Ibsens] Arbejder maa være os Skandinaver« (Brandes 1966:296). En regulær beundring for den efterhånden vidt berømte Ibsen var begyndt at vokse frem.

Det var dog i første omgang ikke nok til at få ham i gang med at skrive, for da *Fruen fra havet* kom (28.11.1888), var det igen kun Edvard, der præsterede en anmeldelse.³⁴ Den stod i *Politiken* 30.11.1888 og er igen særdeles rosende. Værket kaldes »det myndigste Ord sagt i moden Kunst«, replikkerne roses for deres »fuldendte Støbning« og det hævdes, at Ibsens kunst »staar som et Mønster«. Og anmeldelsen sluttet af med følgende hyldest:

[Ibsens] Arbejder staar altid som hans samlede Erfaring og Viden, den han ikke som mangan anden maa udnytte og udbrede i Smaamønt, men som han giver i rund Sum til de Læse- og Lærelystne. Feltraabet her i Norden kommer fra ham

Men Brandes havde ikke noget at sige. På nær en lille tekst i *Nutiden* 27.2.1887 kaldet »Ibsens Portræt« – som ikke var nyskrevet³⁵ – begyndte han først fra 1890 igen at skrive offentligt om Ibsen. Herefter var han dog ganske produktiv, hvilket bl.a. betød, at han anmeldte Ibsens fem sidste dramaer i det norske *Verdens Gang*.

Artiklen, der brød den lange pause, blev trykt i juni-nummeret af *Tilskueren* for 1890 under titlen »Henrik Ibsen og hans Skole i Tyskland« – et emne, han kort forinden (14.5.1890) havde forelæst over. Artiklens emne er den indflydelse, Ibsen havde på en række tyske dramatikere. Brandes hævder, at socialismen og individualismen er de fremherskende strømninger i Tyskland, og forklarer Ibsens indflydelse med, at det er de to strømninger, han inkarnerer i sin person. Hvor han i »Andet Indtryk« fremstillede Ibsen som dybt menneskeforagtende, hævder han nu, at Ibsen i det skjulte er socialist – og dybt borgerlig (Brandes 1890:428). Artiklen består herefter af overfladiske gennemgange af et antal tyske dramaer, hvor mulige elementer fra Ibsen udpeges. Brandes undrer sig over, at Ibsen er blevet en litterær fører i Tyskland,³⁶ når han aldrig skriver noget offentligt, men er ellers ikke sen til at anerkende hans storhed.

Således runder han artiklen, der ikke er en af hans bedste, af med ordene: »Han har fortjænt den ualmindelige Medgang, der efter en vanskelig Ungdom nu i hans ældre Alder er bleven hans Lod« (450).

Et halvt år efter udsendte Ibsen *Hedda Gabler* (16.12.1890), og to måneder senere (24.2.1891) stod i *Verdens Gang* Brandes' første Ibsen-anmeldelse i ni år.³⁷ Og det er helt tydeligt, at Brandes nu har vendt sig mod dyrkelsen af de store genier – fx hævder han i anmeldelsen, at »det største, en Skribent kan være [er] et fuldtlødigt, epokegjørende Geni«. Han læser for at finde og beundre genier, og derfor er han ikke helt tilfreds med *Hedda Gabler*. For det første er han usikker på, hvad Ibsen vil med stykket, og for det andet finder han Hedda uinteressant, fordi hun ikke er en stor personlighed: »Hvad nytter det, at hun har sin Stolthed! Hun er uinteressant, fordi hun er lav og dum (...) uden Dygtighed, uden virkelig Evne«. Det lykkes dog Brandes at finde et geni i Ejlert Løvborg. Han har ganske vist en del indvendinger mod ham, men han fastholder, at han er et geni, fordi han tror, at Ibsen har ment det sådan:

Ibsen er Poet, en meget stor Poet, og det er naturligt, at han ogsaa ser paa Videnskaben som Digter. Det hører saa ganske en Digter til at se det Geniales Kjendetegn deri, at det forlader Erfaringens Veje og profetisk svæver ud i det kommende. Ibsen vil derfor give os Indtrykket af Løvborgs store Evner ved at lade ham skrive om Fremtidens Kulturmagter og Kulturgang.

Brandes afviser derpå enhver snak om usandsynligheder i stykket, for Ibsen »kjender Menneskene saa godt, at han rigtigt gjætter de mulige Tilfælde, selv hvor han ikke har oplevet dem«. Og Brandes slutter af med en kærlighedserklæring: »Jeg for min Del ærer ham [Ibsen] saa højt og elsker hans Geni saa heftigt som Nogen i vore Dage kan gjøre det«.

Der er dog noget, der tyder på, at Ibsen ikke var tilfreds med Brandes' syn på sit forfatterskab, idet der findes en skildring af en begivenhed samme år, hvor Ibsen åbenlyst lagde afstand til Brandes. Ibsen var i juli 1891 – efter 27 års udlændighed – vendt tilbage til Norge. Det skulle fejres, og 15.8.1891 blev der på Grand i Kristiania holdt en fest til Ibsens ære. Brandes var medarrangør og skulle da også holde tale, men den følgende beskrivelse (af maleren Erik Werenskiold) viser, at festen forløb noget anderledes, end Brandes givetvis havde tænkt sig:

Da det led på litt, reiste Brandes sig og talte: »Den som kommer i den 11. time, er like så god som den som kommer i den 7. eller 9. time; men det er dog forskjellig; vi her i Norden er kommet i den 7. time, vi har forstått Ibsen tidligere enn andre.« Så begynte Ibsen å riste på det tunge grå hodet sitt. Brandes blev litt overrasket og begynte på en lang forklaring for å vise at vi dog hadde forstått ham før andre, men jo mere han forklarte, jo mere ristet Ibsen på hodet; og da vi endelig reiste oss for å drikke Ibsens skål, så bare lettet han sig halvt op fra stolen og sa: »Det kunde være meget å bemerke til den tale,« – men han vilde ikke innlate sig på det her (...) Senere på kvelden sa Thommessen til Ibsen at Brandes visst vilde søke professorposten efter Skavlan. »Ja,« sa Ibsen, »men da bør han ikke befatte sig med norsk literatur, for den skjønner han sig ikke noget på« (B. Ibsen 1948:148 f.).³⁸

Ibsens afvisning havde dog ingen konsekvens for venskabet. Næste forår var de sammen igen, og her skildrede Brandes Ibsen som værende særdeles elskværdig. Sidst på året udkom *Bygmester Solness* (14.12.1892 i København, to dage før i Kristiania), og kort tid efter (28.12.1892) var Brandes klar med en rosende anmeldelse. Indledende hævder han, at der aldrig har »eksisteret en mere fuldendt dramatisk Teknik«, og at der aldrig har »været skrevet Dialog som denne«. At det igen er geni-tankens, der styrer læsningen, ses hurtigt, idet Brandes straks fokuserer på, hvorvidt Solness er et geni eller ej. Konklusionen er, at Solness nok er en fremragende kunstner, men et geni er han ikke. Herefter bruger Brandes det meste af anmeldelsen på at diskutere, om Solness er en rigtig stor personlighed. Dramaets anden hovedfigur, Hilde, er han udelt begejstret for, for hun gør Solness stor ved at drive »ham op over hvad han til Hverdagsbrug er«. Brandes er så begejstret, at han kalder hende den samtidige litteraturs største kvindefigur:

[D]enne Kvindeskikkelse overstraaler ved sin Ejendommelighed, Friskhed og Glans alle Kvindeskikkelser i den samtidige Literatur. Siden »Et Dukkehjem« og »Gengangere« har Ibsen ikke fremlagt noget saa stærkt virkende som hun

Og som Brandes efterhånden havde for vane, slutter han anmeldelsen med en ærbødig lovprisning af Ibsen.

På *Bygmester Solness* fulgte *Lille Eyolf* (11.12.1894). Den anonyme

anmeldelse i *Verdens Gang* dagen efter er ikke af Brandes, der ikke ville acceptere at skulle lave en anmeldelse på en dag. Fire dage efter udgivelsen lod han i stedet trykke et brev til redaktøren, og her gav han et par spredte tanker om stykket. Brandes mener, at stykket omhandler »Forvandlingens Lov« – dvs. om hvordan »menneskelige Følelser formes, omformes, udslukkes, vaagne paany i forandret Skikkelse«. Efter en kort overvejelse om skyld og ansvar slutter Brandes brevet med at takke Ibsen for hans kunst.

To år efter udkom *John Gabriel Borkman* (15.12.1896), og denne gang var Brandes hurtigt klar med en lang anmeldelse. Den stod trykt 19.12.1896 og er som de tidligere præget af geni-tanken og en uforbeholden beundring af Ibsen.³⁹ Efter en indledende gennemgang af Borkmans livshistorie spørger Brandes: »Var han nogensinde virkelig stor?«. Og som med Solness er svaret nej – Bernick er intet rigtigt geni: »Mig for min Del overbeviser hans Ytringer ikke om, at Borkman nogensinde har siddet inde med ægte Genialitet«. Og så bruger Brandes en stor del af anmeldelsen på at forklare, hvordan »Genier« og »de Geniale« opfører sig. Fx mener han, at ægte genier ikke – som Borkman – giver sig af med at gruble over de ting, de kunne have gjort, hvis tingene var gået anderledes. Man er nemlig ikke genial, med mindre man har fået »Geniets Gjerning gjort«. Og Brandes afviser, at genier er ubehagelige mennesker: »Ikke faa af de genialeste Mænd har tillige været de bedste Mænd, hos hvem Intelligens ingenlunde har udelukket Hjerte«. Efter en kort ros til bifigurene ender Brandes anmeldelsen med det obligatoriske knæfald: »Dramaets Bygning er hævet over Ros. Det rejser sig med sine fire Stokværk som bygget af Jern paa en Grundvold af Granit«.

I foråret 1898 fyldte Ibsen 70 år, og i den anledning udsendte Brandes bogen *Henrik Ibsen*, hvor han til de to første »Indtryk« tilføjede et tredje. »Tredje Indtryk« er dog kun i begrænset omfang nyskrevet, da det for en stor del består af et sammenklip af de fem anmeldelser fra *Verdens Gang*. Nyt er det første afsnit, der i kort form gengiver indholdet af en række ungdomsværker. Nyt er også de korte omtaler af de dramaer, Brandes i sin tid ikke anmeldte (*En folkefiende*, *Vildanden*, *Rosmersholm*, *Fruen fra havet*). Her fortsætter Brandes den søgen efter genier, som er kendetegnende for hans Ibsen-læsninger i 1890'erne. Det synes derfor naturligt, at Brandes nu hylder Stockmann, der opfattes som en dygtig læge, der ikke lader sig true til tavshed – og delvist som Ibsens talerør. *En folkefiende* handler ifølge Brandes om

den slette Behandling, for hvilken en ærekjær og evnerig Mand, der er Badelæge i en norsk Smaastad, bliver Gjenstand, da han opdager og meddeler, at Badestedets Vand er forpestet (Brandes 1898:143).

Vildanden omtales kort som et »Mesterværk« (145) og læses som en skildring af »Livets skønne og bitre Alvor, Kunstens fulde Strengthed og Mildhed paa én Gang« (146). Også omtalen af *Fruen fra havet* er kort, men knap så rosende. Det er tydeligt, at Brandes ikke er tryk ved stykkets formel »*I Frihed, under Ansvar*« (151). *Rosmersholm* læses som Ibsens »friske og overlegne Syn paa Parti-Forholdene i Norge« (148), og Brandes beskriver forstående, hvordan offentligheden hylder Rosmer, mens de tror ham konservativ, men vender ham ryggen, når hans åndelige frigørelse opdages. Stadig opfatter Brandes dog Rosmer som en bleg figur, hvorimod han ubetinget hylder Rebekka. Særlig interessant er det, at Brandes mener, at Ibsen med *Rosmersholm* har overvundet sin afsløringslyst, idet han har troet på lutringen af Rebekka ved at vise »Storheden hos Forbrydersken, Løgnersken, Mordersken« (149).

Denne konstatering, at Ibsen har forladt sit mistænksomme spor, viser i kort form begrænsningen af Brandes' læsninger af Ibsens dramaer i 1890'erne. Hans ønske om at se storhed gjorde ham blind for dybden i Ibsens sene dramaer. Selv om han flere gange fornemmede, at der var noget galt med Ibsens hovedpersoner og kritiserede dem for ikke at være rigtig store, faldt han hver gang tilbage til sine tanker om menneskelig storhed. Det er besynderligt, at netop Brandes, der så tidligt så Ibsens trang til at afsløre det store, ikke så det enorme spænd, der ofte er mellem personernes udsagn og deres bevidste og ubevidste handlemåder. Et sted i »Tredje Indtryk« hævder han, at der gennem Ibsens produktion går en tro på, »at det fremragende Menneske har et Kald, et ham af Naturen eller Gud givet Kald, som han er viet til at følge (...)« (141). Brandes mener altså, at troen på kaldet går uforandret gennem Ibsens værker. Hans søgen efter storhed gør, at han ikke ser den problematisering af kaldet, der sker i de sene værker. Hvor de tidlige værker rummer en ufravigelig tro på kaldet, viser de senere værker de enorme menneskelige omkostninger, der er forbundet hermed. Retorisk set er anmeldelserne fra 1890'erne og »Tredje Indtryk« flotte, men indholdsmæssigt er det ofte ren overfladelæsning.

Fra 1898 stammer også »Et personligt Synspunkt«, der blot er en ærbødig hyldest til Ibsen og ikke rummer noget nyt. Året efter kom så Ib-

sens sidste værk – det monumentale *Når vi døde vågner* (udkom 22.12.1899) – og Brandes anmeldte det naturligtvis (28.12.1899, i *Verdens Gang*). Og nu er han på sporet af kaldets pris, for han mener at stykket beskriver, »hvad Kunsten og Mesterskabet i den koster Kunstneren selv, og især ved, hvad den koster andre«. Men i stedet for at fordybe sig heri mener Brandes, at Ibsen er lidt utaknemlig, når han nu er så rigt begavet som kunstner. Og han hævder, at det at være kaldet til storhed ikke er det samme som tab af lykke:

Et aandeligt Kald er dog ikke at opfatte som en Hindring for Lykken alene, men som en væsenlig, særskilt Lykke, en stærk Forøgelse af den almene Menneskelykke, som det maaske vanskeliggjør, men ikke udelukker.

Herefter diskuterer Brandes, hvordan og hvorledes forhold kan være mellem kunstner og model. Om stykket mener han, at det er Irene, der får ret, fordi Rubek indordner sig under hende, og det leder ham til konklusionen, at Ibsens mest gennemreflekterede værk hviler på en naiv optimisme:

Hvem i al Verden kan tro paa, at der vilde være fulgt nogen Kjærlighedens Lykke, ifald Kunstneren i den svundne Tid over Irene havde glemt Hensynet til sit Værk. Han saa jo ikke engang selv i hin Tid Lykken i Besiddelse af hende, savnede hende jo ikke engang menneskelig, da hun forsvandt.

Ikke Brandes i hvert fald. Resten af anmeldelsen er lutter ros, men den kan ikke skjule, at Brandes har svært ved at acceptere, at det at være en stor kunstner, et geni, medfører ødelæggelsen af andres personlige lykke, og at kunsten ikke er de ofre værd, der bringes den.

Herefter er der ikke meget at fortælle. I 1902 kom artiklen »Henrik Ibsen i Frankrig«,⁴⁰ der er Brandes' tilbagevisning af en række franske tolkninger af Ibsens værker (jf. Ibsens brev 11.10.1896, hvor han takker Brandes for at »berigtige disse franske indbildninger« (Brandes 1939: 245)). Brandes slutter artiklen med at konstatere, at Danmark er ukendt i Frankrig og bruger det til et angreb på det Danmark, der ikke vil hylde sine genier. I løbet af foråret 1906 holdt Brandes en række forelæsninger over Ibsen i de nordiske hovedstæder, og 23.5.1906 døde Ibsen. Kort efter stod i *Det ny Aarhundrede* Brandes' mindeartikel. I kort form opsum-

merer han her en række tidligere betragtninger over Ibsens stykker, men interesserer sig ellers mest for Ibsen selv og de hændelser, der gav ham impulser til stykkerne. Brandes ender artiklen med en ærbødig hyldest til Ibsen, og det blev da det sidste ord i deres lange og begivenhedsrige venskab.⁴¹

6. Afslutning

På de foregående sider er givet et billede af Brandes' opfattelse af Ibsen i perioden 1866–1906 med det formål at uddybe og nuancere den gængse, men ensidige opfattelse af Brandes og Ibsen som våbenbrødre. For sådan opfattede Brandes det vist ikke selv. Selv om han på et tidspunkt så Ibsen som den store leder, han ville følge i kamp, kølnedes hans følelser hurtigt, indtil de i en periode var så kolde, at kontakten blev afbrudt. Herefter overvandt Brandes langsomt sin mistænksomhed og endte med at være en erklæret og helhjertet beundrer af Ibsen og hans kunst. Historien om Brandes' forhold til Ibsen er således en historie om tiltrækning og frastødning, euforisk glæde og sort skuffelse, blind tillid og dyb mistænksomhed. Og når alle disse brikker lægges sammen, fremstår et langt mere komplekst og langt mere interessant billede af Brandes' opfattelse af og forhold til Ibsen.

Litteratur

- Aarseth 1981: Asbjørn Aarseth: *Realismen som myte. Tradisjonskritiske studier i norsk litteraturhistorie*, Bergen-Oslo-Tromsø
- Bang 2001: Herman Bang: *Realisme og Realister. Kritiske Studier og Udkast*, udg. af Sten Rasmussen, København
- E. Brandes 1880: Edvard Brandes: »Henrik Ibsens »Et Dukkehjem« paa det kgl. Theater« (anmeldelse 4.1.1880) in: *Ude og Hjemme*, nr. 118, Kjøbenhavn
- E. Brandes 1884: Edvard Brandes: »Henrik Ibsen: Vildanden« (anmeldelse 16.11.1884) in: *Politiken*, København
- E. Brandes 1886: Edvard Brandes: »Henrik Ibsens ny Stykke« (anmeldelse af *Rosmersholm* 25.11.1886), in: *Politiken*, København
- E. Brandes 1888: Edvard Brandes: »Ibsens nye Skuespil« (anmeldelse af *Fruen fra havet* 30.11.1888), in: *Politiken*, København
- Brandes 1866: Georg Brandes: »Litteratur« (anmeldelse af *Brand* 23.5.1866), in: *Dagbladet*, Kjøbenhavn

- Brandes 1867: Georg Brandes: »Literatur« (anmeldelse af *Kjærlighedens Komedie* 26.5.1867), in: *Illustreret Tidende*, årgang 11, nr. 400, København
- Brandes 1867: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Dansk Maanedsskrift*, andet bind, København
- Brandes 1867: Georg Brandes: »Literatur« (anmeldelse af *Peer Gynt* 16.12.1867), in: *Dagbladet*, København
- Brandes 1868: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Æsthetiske Studier*, København
- Brandes 1869: Georg Brandes: »Henrik Ibsen: De Unges Forbund« (anmeldelse 10.10.1869), in: *Illustreret Tidende*, årgang 11, nr. 525, København
- Brandes 1870: Georg Brandes: *Den franske Æsthetik i vore Dage. En Afhandling om H. Taine*, København
- Brandes 1871: Georg Brandes: »Henrik Ibsens Digte« (anmeldelse 22.10.1867), in: *Illustreret Tidende*, årgang 13, nr. 630, København
- Brandes 1872: Georg Brandes: *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Emigrantlitteraturen*, København
- Brandes 1874: Georg Brandes: »Kejser og Galilæer. Et verdenshistorisk Skuespil« (anmeldelse), in: *Det nittende Aarhundrede. Maanedsskrift for Litteratur og Kritik*, oktober, København
- Brandes 1881: Georg Brandes: »Henrik Ibsen: Gjengangere«, (anmeldelse 28.12.1881), in: *Morgenbladet*, København
- Brandes 1882 (1): Georg Brandes: »Bjørnson og Ibsen. To Karakteristiker«, in: *Ude og Hjemme*, nr. 255-257, København
- Brandes 1882 (2): Georg Brandes: »Litteratur« (anmeldelse af Karl Gjellerups *Aander og Tider* 2.8.1882), in: *Morgenbladet*, København
- Brandes 1883: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Det moderne Gjennembruds Mænd. En Række Portræter*, København
- Brandes 1887: Georg Brandes: »Ibsens Portræt«, in: *Nutiden i Billeder og Text*, nr. 545, 23.2.1887, København
- Brandes 1888: Georg Brandes: *Æsthetiske Studier*, anden udgave, København
- Brandes 1889: Georg Brandes: »Aristokratisk Radikalisme. En Afhandling om Friedrich Nietzsche«, in: *Tilskueren*, august, København
- Brandes 1890: Georg Brandes: »Henrik Ibsen og hans Skole i Tyskland«, in: *Tilskueren*, juni, København
- Brandes 1891: Georg Brandes: »Hedda Gabler« (anmeldelse 24.2.1891), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1892: Georg Brandes: »Henrik Ibsen: Bygmester Solness« (anmeldelse 28.12.1892), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1894: Georg Brandes: »Dr. Georg Brandes om »Lille Eyolf«« (åbent brev til O. Thommesen, redaktøren af *Verdens Gang* 15.12.1894), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1896: Georg Brandes: »Ibsens Bog« (anmeldelse 19.12.1896 af *John Gabriel Borkman*), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1896: Georg Brandes: »Ibsens Skuespil« (trykt 22.12.1896 som uddrag af anmeldelsen af *John Gabriel Borkman* i *Verdens Gang* 19.12.1896), in: *Politiken*, København
- Brandes 1897: Georg Brandes: »Henrik Ibsen en France«, in: *Cosmopolis*, nr. 5, Berlin

- Brandes 1898 (1): Georg Brandes: *Henrik Ibsen*, Kjøbenhavn.
- Brandes 1898 (2): Georg Brandes: »Et personligt Synspunkt«, in: *Henrik Ibsen. Festskrift i Anledning af hans 70de Fødselsdag*, Kjøbenhavn
- Brandes 1898 (3): Georg Brandes: *Ungdomsvers*, Kjøbenhavn
- Brandes 1899: Georg Brandes: »Henrik Ibsen: Naar vi Døde vaagner« (anmeldelse 28.12.1899), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1900: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Samlede Skrifter*, bd. 3, Kjøbenhavn
- Brandes 1902: Georg Brandes: »Henrik Ibsen i Frankrig«, in: *Norden 1902*, Kjøbenhavn
- Brandes 1905 (1): Georg Brandes: *Levned*, bd. I, Kjøbenhavn
- Brandes 1905 (2): Georg Brandes: »Tale ved Festen i Hotel d'Angleterre«, in: *Samlede Skrifter*, bd. 15, Kjøbenhavn
- Brandes 1906: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Det ny Aarhundrede*, 3. årgang, bd. 2, Kjøbenhavn. Optrykt i *Samlede Skrifter*, bd. XVIII, s. 118-144, 1910, Kjøbenhavn
- Brandes 1907: Georg Brandes: *Levned*, bd. II, Kjøbenhavn
- Brandes 1908: Georg Brandes: *Levned*, bd. III, Kjøbenhavn
- Brandes 1916: Georg Brandes: *Henrik Ibsen*, anden udgave, Kjøbenhavn
- Brandes 1920: Georg Brandes: *Taler*, Kjøbenhavn
- Brandes 1939: Georg og Edv. Brandes: *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, bd. IV, Kjøbenhavn
- Brandes 1940: Georg og Edv. Brandes: *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, bd. II, Kjøbenhavn
- Brandes 1966: Georg Brandes: *Correspondance de Georg Brandes*, bd. III, udg. af Paul Krüger, Copenhagen
- Brandes 1978: Georg Brandes: *Breve til Forældrene 1859-1871*, bd. I-III, udg. af Morten Borup, Kjøbenhavn
- Brandes 1980: Georg Brandes og Emil Petersen. *En Brevveksling*, udg. af Morten Borup, Kjøbenhavn
- Brandes 1994: Georg Brandes: *Breve til Forældrene 1872-1904*, 2. række, bd. I-III, udg. af Torben Nielsen, Kjøbenhavn
- Bull 1931: Francis Bull: »Henrik Ibsen og Georg Brandes«, in: *Studier og streiftog i norsk litteratur*, Oslo
- Christensen 1985: Erik M. Christensen: *Henrik Ibsens realisme: illusion katastrofe anarki*, bd. 1, Kjøbenhavn
- Dahl 1998: Per Dahl: »Georg Brandes-tidstavle 1842-1927«, på internet-adressen: www.litteraturhistorie.au.dk/arbejdspapirer/arbejdspapir_18_98.htm
- Drachmann 1968: Holger Drachmann: *Breve fra og til Holger Drachmann*, bd. I, udg. af Morten Borup, Kjøbenhavn
- Fenger 1957: Henning Fenger: *Den unge Brandes. Miljø Venner Rejser Kriser*, Kjøbenhavn
- Fenger 1964: Henning Fenger: »Ibsen og Georg Brandes indtil 1872«, in: *Edda*, Oslo
- Haugan 1976: Jørgen Haugan: »Aktivismens bevissthetsform med særlig henblik på Ibsen, Brandes og En folkefiende«, in: *Kritik* 39, Kjøbenhavn

- Haugan 1977: Jørgen Haugan: *Henrik Ibsens metode. Den indre udvikling gennem Ibsens dramatik*, København
- Haugan 1982: Jørgen Haugan: *Diktorsfinxen. En studie i Ibsen og Ibsen-forskningen*, Gyldendal norsk forlag, Oslo
- Henriksen 1967:: Aage Henriksen: »Freud og digterne. Omkring Gunnar Brandells Freud-studie«, in: *Kritik 1*, København
- Henriksen 1969: Aage Henriksen: »Henrik Ibsen som moralist«, in: *Kritik 11*, København
- Henriksen 1974: Aage Henriksen: »Det borgerlige oprør«, in: *Kritik 32*, København
- Høst 1967: Else Høst: *Vildanden*, Oslo
- B. Ibsen 1948: Bergliot Ibsen: *De tre. Erindringer om Henrik Ibsen • Suzannah Ibsen • Sigurd Ibsen*, Gyldendal norsk forlag, Oslo
- Ibsen 1871: Henrik Ibsen: *Digte*, København
- Ibsen 1875: Henrik Ibsen: »Et Rimbrev«, in: *Det nittende Aarhundrede. Maanedsskrift for Literatur og Kritik*, august-september, København
- Ibsen 1883: Henrik Ibsen: *Gildet paa Solhaug*, 2. udgave, København
- Ibsen 1904:: Henrik Ibsen: *Breve fra Henrik Ibsen*, bd. 1, København
- Ibsen 1976: Henrik Ibsen: *Gengangere*, udg. af Jørgen Haugan, København
- Knuden 1985: Jørgen Knudsen: *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842-77*, København
- Knudsen 1988: Jørgen Knudsen: *Georg Brandes. I modsigelsesernes tegn. Berlin 1877-83*, København.
- Knudsen 2002: Jørgen Knudsen: »Georg Brandes. Forfatterportræt« på adressen www.adl.dk (Arkiv for Dansk Litteratur)
- Rubow 1927: Paul V. Rubow: *Georg Brandes og hans Lærere*, København
- Rubow 1932: Paul V. Rubow: *Georg Brandes' Brillier*, København

Noter

1. I anledning af Ibsens 70-års-fødselsdag udgav Brandes i 1898 bogen *Henrik Ibsen*. Til de to tidligere Ibsen-portrætter tilføjede han et tredje, hvor Ibsen følges frem til 1898. I andenudgaven fra 1916 er det sidste portræt udvidet til også at behandle Ibsens sidste værk, *Når vi døde vågner* (1899). I *Henrik Ibsen* kaldes de tre portrætter »Første Indtryk«, »Andet Indtryk« og »Tredje Indtryk« – betegnelser som af praktiske grunde benyttes i det følgende, selvom de er af senere oprindelse.
2. I de senere optryk (1888, 1898, 1900, 1916) daterer Brandes portrættet til 1867, hvilket er forkert, idet det alle steder drejer sig om portrættet fra *Æstetiske Studier* og ikke det noget kortere fra *Dansk Maanedsskrift*. Portrættet bør i øvrigt læses i 1868-udgaven, da Brandes i optrykkene har fjernet en del passager. Fx fjerner han en passage, hvor en sammenligning mellem Ibsen og Hertz falder ud til Hertz' fordel (Brandes 1868:243). Et andet sted ændrer han sin vurdering af Oehlenschläger: Mens han i 1868 vurderes at

- være »vor største Digter« (Brandes 1868:250), er han i 1888 og senere blevet til »vor store Digter« (Brandes 1888:294). Ændringerne skyldes både Brandes' senere udvikling og det personlige bekendtskab med Ibsen.
3. Disse er indgående behandlet af Henning Fenger i artiklen »Ibsen og Georg Brandes indtil 1872« (1964) og er derfor ikke særskilt behandlet her.
 4. I 1868-portrættet svarer det stort set til afsnit 3 (*Brand* og *Kjærlighedens Komædie*) og afsnit 5 (*Peer Gynt*). Udvidelsen af portrættet har dog gjort det mindre helstøbt end året før. Særlig omtalen af *Peer Gynt* virker påklippet. Hovedsynspunkterne er overført, selv om de visse steder er mildnet.
 5. Se Paul V. Rubows *Georg Brandes og hans Lærere* (1927) for en uddybende beskrivelse af Brandes' forhold til sine lærere.
 6. Den unge Herman Bang, som aldrig blev Brandes' medkæmper, skrev i 1879, at den »gamle Theori« hviler på tanken, at »Kunsten fremfor Alt skal virke befriende, lette os vore Sorger, mildne vore Bekymringer. Kunsten skal være et Rige for sig selv, et lyst, lykkeligt Rige« (Bang 2001:20).
 7. Som Jørgen Haugan har påpeget (Haugan 1982:17), er Brandes her på sporet af et forhold, som Ibsen senere blev klar over: at hovedpersonernes raseren, som begrundes med guddommelige kald, i virkeligheden er udtryk for en dæmonisk selvhævdelse. Igennem sit forfatterskab analyserer Ibsen mere og mere dybtgående det spænd, der kan være mellem personers idealistiske udsagn og deres bagvedliggende personlige motiver.
 8. I »Bergmanden« giver Ibsen et billede af denne fordybelsesproces: »Bergvæg, brist med drøn og brag / for mit tunge hammerslag! / Nedad må jeg vejen bryde, / til jeg hører malmen lyde« (Ibsen 1871:17).
 9. Brandes' anke mod tilskuerreplikkerne gjorde indtryk på Ibsen, der ellers ikke veg tilbage for at lægge sig ud med sine kritikere. I et brev til Brandes skrev han, at hans indsigelser har gjort sin virkning, og at der i hans næste stykke [*De unges Forbund*] ingen tilskuerreplikker er (Brandes 1939:199). Henning Fenger mener endvidere, at også Brandes' kritik af det udspekuleret allegoriske gjorde indtryk på Ibsen (Fenger 1964:176).
 10. Se fx anmeldelsen af *Brand*, hvor det om *Kongs-Emnerne* hedder, at det »langt fra har gjort sin Forfatter saa navnkundig, som han fortjente at være det«. Jørgen Knudsen tager i denne forbindelse fejl, når han mener, at Brandes i »Første Indtryk« sætter *Hærmændene paa Helgeland* (1858) højest (Knudsen 1985:142).
 11. En anden grund var, at Ibsen i forordet til andenudgaven af *Gildet paa Solhaug* hævdede, at påstanden om påvirkningen fra Hertz var »grundløs og uefterrettelig« (Ibsen 1883:VII), og at sagen »ikke forholder sig således, som Brandes har opfattet den. Henrik Hertz har aldrig i nogen særlig grad tiltalt mig som dramatisk digter. Jeg kan derfor ikke få i mit hoved, at han nogen sinde skulde, mig uafvidende, have kunnet øve nogen indflydelse på min egen dramatiske produktion« (IX). I forordet til andenudgaven af *Æsthetiske Studier* skrev Brandes da også, at han ikke længere havde så meget at udsætte på Ibsen (Brandes 1888:IX).
 12. Om Ibsens betydning for Brandes i denne periode hersker en del uenighed. Francis Bull mente i 1931 i artiklen »Henrik Ibsen og Georg Brandes« (1931), at Ibsen gennem sine værker og breve spillede en væsentlig rolle for

Brandes' agitatoriske udvikling op til hovedstrømningerne. Paul V. Rubow, der allerede i 1927 havde hævdet, at man kan ignorere Ibsen, »naar man vil undersøge Grundlinjen i vor store Kritikers Værkers Historie« (Rubow 1927:3), tog straks til genmæle i *Georg Brandes' Briller* (Rubow 1932:127 ff.), hvor han – på grundlag af Brandes' breve i perioden 1870-75 – betvivler Ibsens betydning for Brandes. Dybest er forholdet beskrevet af Henning Fenger, der i artiklen »Ibsen og Georg Brandes indtil 1872« (1964) stiller sig på Bulls side, om end han også korrigerer ham (Fenger 1964:182 f.).

13. *De unges Forbund* var færdigskrevet, men udkom først 30.9.1869. Ibsen tænkte under udformningen meget på Brandes og havde i sommeren 1868 skrevet til sin forlægger (Frederik Vilhelm Hegel), at Brandes denne gang ikke skulle »få nogen grund til at påtale ulovlig omgang med muserne« (Ibsen 1904:1:172).
14. Ibsen mente, at Brandes havde »åndens kaldelse« (Brandes 1939:211) – en romantisk farvet forestilling om, at Brandes var styret af en guddommelig magt. I et senere brev skrev Ibsen, at han vidste, Brandes ville blive rask, for »man dør ikke i expositionen; den store verdensdramaturg behøver Dem« (Brandes 1939:207). Ibsens mange år som kristen digter mærkes i hans syn på Brandes, hvad Brandes ikke brød sig om. Da Darwin døde i 1882, skrev Karl Gjellerup, der gerne ville være moderne, et sørgedigt (*Aander og Tider*), hvor ånder besynger Darwin. I sin anmeldelse i *Morgenbladet* 2.8.1882 skrev Brandes, at der »er noget stødende ved selve dette, at Aander synger i Kor over Darwin. Thi hvor Darwin er, der er ikke Aander«. På samme måde mente han, at hvor Brandes er, er ingen ånder!
15. I sit *Levned* hævder Brandes, at han ikke så sig som Ibsens væbner, men at han blot var uprøvet i kamp, og at han kunne væbne andre (Brandes 1905 (1):380). Dette må siges at være en efterrationalisering. Ibsen var på dette tidspunkt den store, og det vidste Brandes, der gentagne gange bad ham om råd. Digtet blev først trykt i 1898, men kort efter nedskrivningen sendte Brandes kopier til Ibsen, sin mor (Brandes 1978:II:14 ff.) og Emil Petersen (Brandes 1980:133 f.).
16. Myten om Brandes, der nærmest ud af ingenting målbevidst angreb det etablerede samfund, er en af de stærkeste i dansk litteraturs historie. Men Brandes var slet ikke så sikker. Helt op til forelæsningerne tvivlede han og overvejede at nøjes med et foredrag i Studenterforeningen (Fenger 1957:208).
17. Digtet er et tvetydigt metadigt, der gennem tiden har været udsat for divergerende fortolkninger (jf. Aarseth 1981:77 ff.).
18. Ibsen mente ikke som Brandes, at det var muligt at tilegne sig den nye tids tanker og smide de gamle overbord. For ham var den rette vej en bevidsthedsomskabelse, hvor man erkender bindingerne til fortiden for at undgå, at de senere griber forstyrrende ind. Denne anskuelse foldede han ud i *Gengangere* (1881), hvor forestillingen om fortiden som et lig, man ikke kan smide over bord, er blevet til gengangertemaet. Fru Alving er en kvinde, der kun på overfladen har tilegnet sig de nye radikale ideer og har (uerkendte) lig i sin fortid.
19. Jørgen Knudsen har senere søgt at korrigere Christensens redegørelse, som han finder for mistænksom (Knudsen 1988, især 358 f.). Selv om Knudsen

- har ret i, at Christensen ser *for* meget fjendskab hos Brandes, kan han ikke forklare hans påfaldende tavshed – bl.a. om de to store problemdramaer.
20. At Brandes kunne lide *Et dukkehjem*, kan også ses deraf, at han tilsluttede sig den positive anmeldelse, som Edvard gav stykket i *Ude og Hjemme* 4.1.1880 (Brandes 1994:II:9).
 21. Ibsen blev efter udgivelsen af *Gengangere* angrebet af både den konservative og liberale presse. Man opfattede stykket som usædeligt, og det blev på tur afvist ved de store nordiske teatre. En række samtidsreaktioner findes i Else Høsts *Vildanden* (Høst 1967:11 ff.).
 22. Portrættet indgik i næsten uændret form i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, som kom året efter (7.12.1883).
 23. Dette træk hos Ibsen har Brandes ikke brudt sig om, for kristendom »og pietistisk sanseskræk var for Brandes to sider af samme sag« (Knudsen 1988: 245). At Ibsens afstandtagen fra sanselivet vitterligt generede ham, kan også ses af et brev (om Ibsens *Rosmersholm*) til Paul Heyse: »Hvad er dog dette for en urimelig Lære den om den *lutrende, rensende* Indflydelse, der udgaar fra den kjønsløse Rosmer! Det er dog rent seminaristisk dette at anse Kjønsløshed for Renhed« (Brandes 1966:III:293). I sin mindeartikel over Ibsen tog Brandes igen afstand fra den kønsforskrækkelse, han fandt hos Ibsen (Brandes 1906:214).
 24. Brandes udelader her den så vigtige del af linjen: »og der skal *De* være en af dem, som går i spidsen«. Det er naturligvis muligt, at det er for at holde sig selv udenfor, men han viger andre steder ikke tilbage for at drage sig selv ind (fx 589). Det er sandsynligt, at Brandes sletter de spor, der peger på, at Ibsen hjalp ham og ikke omvendt. Først i artiklen »Et personligt Synspunkt« (1898) skrev han sætningen ud (Brandes 1898:26).
 25. Dette underbygger Brandes med det brev, hvor Ibsen rådede ham til at sætte alt ind på sin livsgerning. Man skal dog huske på, at dette råd blev givet som opmuntring til den fortvivlede Brandes.
 26. Denne kommentar er nok Brandes' 'hævn' for Ibsens tidligere formodning om, at Brandes i højere grad interesserede sig for »de Tragedier eller Komedier, der spilles i den enkelte Persons Indre« end for »Virkelighedens faktiske Forholde« (Brandes 1939:200).
 27. Jørgen Knudsen hævder, at Brandes af politiske grunde undlod at omtale *En folkefiende* i »Andet Indtryk« (Knudsen 1988:251). Selv om stykket faktisk kom i vejen for Brandes-brødrene, skyldes Brandes' tavshed, at stykket først udkom 28.10.1882 – altså små to måneder efter at »Andet Indtryk« blev trykt. Ved genoptrykket i *Det moderne Gjennembruds Mænd* tilføjede Brandes en kort kommentar om *En folkefiende* (Brandes 1883:134).
 28. Det 'mistænksomme' spor, som Brandes anviste, men ikke brugte, blev i 1960'erne optaget af Aage Henriksen, der gennem en 'mistænksom' læsemåde – praktiseret i artikler i *Kritik* (1967; 1969; 1974) – etablerede et billede af Ibsen, der brød med den idealistiske opfattelse af ham som værende identisk med sine hovedpersoner og som en sandhedselskende forkynder (jf. Haugan 1982). Også Henriksen mener (Henriksen 1967:131), at *Gengangere* markerer et brud i Ibsens forfatterskab, idet Ibsens afsløringslyst her er blevet så gennemtrængende, at den rammer hans egne hovedpersoner. Fra og med

Gengangere arbejder Ibsen intenst med at vise afstanden mellem det, mennesker siger, og det, de gør. If. Henriksen viser Ibsen gang på gang, at der både florumvundne talemåder og ædle attituder findes selvskhed og personlige motiver. Og det er ud fra dette afslørings-synspunkt, at den sene Ibsen skal forstås, hvis man ikke vil ende med en overfladelæsning, der tager hovedpersonerne på ordet (jf. omtalen af Brandes' »Tredje Indtryk«). Jf. også Jørgen Haugans *Henrik Ibsens metode* (1977).

29. For i det følgende at undgå forveksling af Georg Brandes og Edvard Brandes kaldes den første konsekvent Brandes – den sidste Edvard.
30. Af forskellige årsager overlod Brandes det til Edvard at anmelde flere af Ibsens sene værker. Hvor det er tilfældet, drages Edwards anmeldelse ind i fremstillingen, da han ganske sikkert har haft Brandes med på råd. Naturligvis kan Edwards ord ikke regnes for Brandes', men tættere på er det ikke muligt at komme.
31. Dette er den dato, der angives i *Levned* (Brandes 1908:59). I *Samlede Skrifter* (Brandes 1905 (1):415) angiver Brandes imidlertid datoen til at være 2.3.1883. Muligvis skyldes denne forskydning, at Brandes som privatdocent havde for vane at holde sine foredrag flere gange. Begge datoer falder dog inden premieren på *En folkefiende*.
32. Brandes benytter også lejligheden til at afvise Ibsens råd fra brevet 6.3.1870.
33. Brandes' geni-dyrkelse foldede sig først helt ud efter kontakten med Nietzsche, som blev indledt 26.11.1887, men hans svaghed for genierne kan spores langt tilbage i forfatterskabet. Således afviste han allerede i sin doktorafhandling, *Den franske Æsthetik i vore Dage* (1870), Taines påstand om, at »Geniet er et Resumé, og hvad det frembringer, er Resumé'er« (Brandes 1870:92). Brandes finder nemlig, at Taine begår den fejl »at oversee det individuelle Genies eiendommelige spontane Kraft« (110).
34. Anmeldelsen bærer ingen signatur, men er sandsynligvis skrevet af Edvard, der stod for en stor del af kulturstoffet.
35. Teksten er et optryk fra *Det moderne Gjennembruds Mænd* (Brandes 1883:76 ff.).
36. Allerede i april 1888 havde han pr. brev undrende spurgt Paul Heyse: »Er det sandt at Ibsen gjør et saa dybt Indtryk paa den tyske Ungdom som Bladene her i Norden fortælle om? Da jeg levede i Tyskland, var han lidet kjendt. Jeg kan ej ret forestille mig en saa stor Forandring« (Brandes 1966:299).
37. Anmeldelsen bærer ingen signatur, men er uden tvivl af Brandes, da den er stort set identisk med omtalen af *Hedda Gabler* i »Tredje Indtryk« (Brandes 1898:151 ff.). Brandes valgte muligvis at være anonym, fordi han havde en del indvendinger og ikke ville støde Ibsen. Edvard valgte da også helt at undgå stykket.
38. Brandes gav i 1906 en anden udlægning af forløbet, idet han skildrede Ibsen som værende særdeles umedgørlig den aften (Brandes 1906:220). Det skal dog påpeges, at ovenstående skildring er skrevet som et korrektiv til Brandes' skildring, og at hverken Brandes eller nogen anden modsagde denne korrektion (jf. Christensen 1985:16 f.). Jørgen Haugan har forklaret Ibsens opførsel med, at han både forsøgte at lægge afstand til den brandesianske fløj og at un-

derstøtte billedet af sig selv som en sfinks (Haugan 1977:10; jf. også Haugan 1982). Brandes' tale blev optrykt i *Taler* (Brandes 1920:49 f.).

39. Edvard anmeldte ikke stykket, men til glæde for *Politikens* læsere optrykte avisen 22.12.1896 et fyldigt udsnit af Brandes' anmeldelse.
40. Artiklen blev skrevet og trykt på fransk i 1897.
41. Brandes' mindeartikel blev siden genoptrykt i hans *Samlede Skrifter*, bd. XVIII, s. 118-144, 1910, København.